

J A Z Y K O V Ě D N Ě
A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLIII - 2006

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Pavla Chejnová (výkonná redaktorka)

Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Jana Komárková:	<i>Jazyk českého překladu Fischerových Knih hospodářských</i>	4
Tomáš Duběda:	<i>K univerzáliím ve fonetice a fonologii</i>	18
Jan Táborský:	<i>Anonymní lingvisté</i>	24
Karina Matějů:	<i>Internet jako médium komunikace hudebních subkultur</i>	31

Z jazykovědných pracovišť

Jana Hoffmannová:	<i>Zpráva o činnosti JS ČR v roce 2005</i>	35
	<i>Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2005</i>	37

Nové publikace

František Daneš:	<i>Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause</i>	40
Josef Štěpán:	<i>Irena Vaňková, Iva Nebeská, Lucie Saicová Římalová, Jasňa Šlédrová: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky</i>	52
František Daneš:	<i>Kulturní hybridizace</i>	59

Kronika

Eva Lehečková – Michaela Lišková – Jan Táborský:	<i>Studentské workshopy „Žďárek“ 2004 a 2005</i>	62
Šárka Tůmová:	<i>XV. kolokvium mladých jazykovědců</i>	66

Jazyk českého překladu Fischerových Knih hospodářských

Jana Komárková

V letech 1679 a 1683 vyšly v Praze dva díly knihy nazvané *Operis oeconomici – De oeconomica suburbana*. Jejich autorem byl páter Christophorus Fischer, jezuita, který působil několik let jako hospodářský správce statků klementinské jezuitské koleje na Litoměřicku.

Fischer se narodil v roce 1611 v Lípě a zemřel v roce 1680 pravděpodobně v Praze. V roce 1628 vstoupil do jezuitského řádu. V Praze studoval teologii a zároveň učil poezii. Sám byl také literárně činný, psal komedie a tragédie, které se hrály v jezuitském divadle i v přítomnosti Ferdinanda III. Studia teologie nakonec nedokončil údajně pro silné bolesti hlavy, kterými trpěl dva roky (Rieger 1860: 138). Po několikaleté zkušenosti se správou hospodářství napsal na přání vrchnosti praktickou hospodářskou příručku, která vyšla v latině a jejíž plný název zní „*Operis oeconomici, per R. P. Christophorum Fischer Soc: Jesu, conscripti. Pars prima – De oeconomica suburbana*“ a „*Pars Secunda – De oeconomica suburbana*“. Autor rozdělil knihu do dvou částí a ty dále do kapitol, které pojmenoval traktáty. První kniha obsahuje 10 traktátů, druhá pět a přílohy. Jednotlivé traktáty obsahují praktické návody pro spravování hospodářství. V první části se věnují obdělávání polí, rybníkářství, chovu dobytka apod., druhá část je zaměřena na chod hospodářské kanceláře a administrativu.

Vedle námi rozebíraného českého překladu byla kniha přeložena Augustem Carionem také do němčiny. Vyšla v roce 1690 ve Frankfurtu nad Mohanem a Norimberku u Johanna Ziegera pod názvem *Fleissiges Herrn-Auge oder wohl ab- und angeführter Haushalter*.¹

Do češtiny přeložil příručku jezuita **Jan Barner**, jeden z překladatelů Bible svatováclavské. Barner se narodil v roce 1643 v Jičíně a zemřel v roce 1708 v Kutné Hoře. Působil jako kazatel a překladatel. V roce 1663 vstoupil do jezuitského řádu. Učil literaturu na gymnáziích a působil jako kazatel v Brně a potom v Kutné Hoře. Společně s M. V. Šteyerem přeložil Starý zákon Svatováclavské bible. S jeho překládáním začal v roce 1692, kdy Šteyer zemřel u překladu knihy Job. Barner je také autorem komentářů od druhé, či nejspíše třetí knihy Starého zákona (o jazyce Bible svatováclavské viz Vintř 1992: 197–212). Překládal

---

¹ Za poskytnuté informace děkujeme paní Hedvice Kuchařové z Královské kanonie premonstrátů na Strahově.

také náboženské spisy z němčiny, francouzštiny a latiny². V roce 1706 vyšel v jezuitské tiskárně Koleje u svatého Klimenta v Praze jeho český překlad Fischerova spisu.

V našem rozboru se zaměříme na to, jaké jazykové prostředky užil Barner v jednotlivých jazykových rovinách díla, které svým žánrem patří k praktickým příručkám. Povšimneme si, do jaké míry se v Knihách projevila skutečnost, že Barner byl jedním z překladatelů Svatováclavské bible, a neopomeneme ani fakt, že jde o text přeložený z latiny.³ Na základě toho se pokusíme rozhodnout, zda Knihy hospodářské zařadit k památkám vyššího nebo nižšího stylu (jakkoli jsme si vědomi, že pro stylistické dělení barokních památek není toto hodnocení středověkých rétorik zcela vhodné). Excerpci jazykového materiálu provedeme pomocí sond vybraných částí.⁴

Ortografie

Pravopis Barnerova českého překladu Knih hospodářských odpovídá pravidlům, která se ustálila v prostředí tisků bratrské tiskárny. Hláška **j** je označována pomocí grafémů *g* a *y*. Psaní *g* převažuje ve shodě s dobovým územ na začátcích slov a slabik (*ginde* 63, *gidlo* 87, *geřřtěk* 93) a také uprostřed slov (*dwognálobný* 80, *lege le* 92, *obogkem* 174). Ve skupinách *ej* a *aj*, zejména ve tvarech s adjektivními a adverbiálními předponami superlativu, se naopak užívá převážně grafém *y*: *neypředněřřý* 62, *neysubtylněřřý* 76, *neywětřřým* 266. Na konci slov se píše *g*: *hnůg* 14, *geg* 63, *obyčeg* 88. U imperativních tvarů sloves ve druhé osobě singuláru se vyskytuje *y* (*pořřypey* 19, *znameney* 65, *nemeřřkey* 76) a slova s provedenou diftongizací *y* > *ej* se píše s *y* (*weynořřné* 22, *meyljm řře* 48, *weyřřunj* 91). Náslovné *j*- (psáno *g*) ve tvarech slovesa *být* v přítentu se objevuje pouze ve významu existenčním nebo pokud je užito ve funkci spony: *dwa gřřau legna howad* 36, *dwognálobný gřřau zahrady* 80, *gřřau řřudeněřřého přřirozenj* [věci] 83 apod. V préteritu se pomocné sloveso vyskytuje v podobě bez náslovného *j*:- *nebyl řřem* 82, *učinil řřem* 229, *vřřaudil řřem* 241. Pravidelně je v Knihách rozlišováno **i** - **y** po labiálách. Po *c*, *z*, *s* se všude píše *y*. Po *řř* převládá psaní *y*/*ý*, ale v některých případech kolísá jeho užití s *i* (psáno *j*). Platí to zejména pro komparativní koncovky adjektiv: *bližřřý* 44, *aučenliwěřřý* 74, oproti tomu *prořřannegřřj* 77. Celkově je ovšem v těchto případech použito převážně *y*. V tisku není rozlišováno *l* - *řř*. Hláška *g* je psána

² Mimo jiné přeložil z němčiny do češtiny *Kázání na nedělní evangelia* jezuity Georga Scherera (Rieger 1860: 494).

³ K originálu budeme pouze přihlížet, nebudeme se věnovat technice překladu.

⁴ Ukázky z textu uvádíme v transliterované podobě.

grafémem s diakritickým znaménkem: *grošfe* 9, *figury* 86, *z pergaménu* 199, *gačanj* 347, zároveň se ale, především u některých slov cizího původu, objevuje podoba bez diakritického znaménka: *Agenda* 19, *Egyptčané* 88, *Oryginál* 230.

Hláskosloví

Ve zvukové stránce rozebírané památky se odrazily všechny hláskové změny, které proběhly v mluveném jazyce střední češtiny. Jejich rozsah ovšem značně kolísá. V největší míře se uplatnily tvary s diftongizovaným *ou-* proti staršímu *ú-* na začátcích slov. V nediftongizované podobě jsme našli pouze tvary *vgma* 9, *vřta* 85 a *vřwit* 171. Slovo *úsvit* se přitom v této podobě vyskytuje také v jiných dobových textech (Porák 1979: 171) a *ú-* ve slově *ústa* bylo původně krátké, a proto diftongizaci nepodlehlo (Kosek 2004: 98). V textu nalezneme tvary jako *auplněk* 72, *autlegřfý* 81, *audolj* 83, *auhořové* 84, *auplatek* 197, *aučtech* 200, *auřednjcy* 200, *autočiřřtě* 205 atd. Diftongizované podoby v násloví byly časté také v reprezentativním textu Starého zákona Svatováclavské bible a jejich výskyt je důkazem toho, že *ou-* začalo na konci 17. století pronikat do normy barokní češtiny (srov. Vintř 1992: 200).

S podobnou frekvencí jako náslovné *ou-* se v textu objevuje také diftongizované *ej* ve slovním základu (*teylem* 7, *řmeyřřtel* 47, *zeyřkal* 48, *do mleyrna* 63, *reyčem* 83, *hlemeyžd'ové* 84, *teyden* 201) a v předponě *vý-* (*weynořné* 22, *weymjnky* 83, *weytah řiwlů* 203, *hlas weyřlowný* 204). V koncovkách tvrdé adjektivní deklinace se však tisk důsledně drží podoby nediftongizované: *w čas gařný* 62, *w zemjch horkých* 80, *turecký hrách* 84, *weliký důchod* 196, *obyčegný nápog* 203 atd. Diftongizace neproběhla ani ve tvarech slovesa *býti*. Ve slovním základu připouští diftongizovanou podobu také text Bible svatováclavské, v adjektivních koncovkách se jí však vyhýbá.

Protetické *v-* chybí u celé řady slov, u kterých se v podobných dobových textech běžně vyskytovalo. Do tisku pronikly tvary s protezí v první řadě u slov, u nichž nebylo počáteční *o* předponou. To se týká zejména tvarů slovesa *orat* a jeho odvozenin: *zwořaného* 5, *zaworati* 28, *worby* 81 a dále výrazů jako *wofyny* 23, *wokaun* 47, *wokurky* 84, *wotawa* 171 apod. Proteze je ovšem celkově zastoupena v menší míře a chybí u řady slov patřících do centrální slovní zásoby: *obilj* 62, *ocet* 62, *oheň* 63, *owoce* 84, *s olegem* 86, *owce* 167, *oko* 193, *owřem* 203.

Nejednotně se v tisku projevíly výsledky úženi $\acute{e} > \acute{i}$. Podoby se zúženým $\acute{i}$ převažují uprostřed slov: *fybło* 23, *kwjfti* 63, *ljk* 84, *po dylce* 89, *poljwka* 90 a vyskytují se také u deminutiv: *koljnko* 20, *okynko* 64. Úženi dále proběhlo u slov *obilj* 62 a *zely* 192. Ve slabice $\acute{l}\acute{e}$ uprostřed slov však dále zůstávají také podoby nezúžené: *wléwánj* 83, *mléko* 193 X *wljwánj* 65. V koncovkách adjektiv tvrdé složené deklinace se tato změna projevila jen částečně a nepravidelně. V singuláru feminin a neuter je z větší části zachována podoba nezúžená: *myfli lidkě* 7, *do tučné země* 44, *dobré obilj* 62 X *k wárce súššeny* 62, *do wřelý wody* 65. V genitivu singuláru maskulin je převažující podoba nezúžená, a to téměř důsledně: *suchého* 21, *žádného* 23, *dobrého* 24 apod. V nominativu plurálu feminin převládají podoby nezúžené: *wyfoké hory* 6, *mdlé kwašnice* 71, *okrauhlé gámy* 95 X *wěcý gšau přirozený* 12, *gšau pramenitý wody* 60, *dwognášobný gšau zahrady* 80. Adjektiva se zúženou podobou zde většinou plní funkci jmenné části přísudku. Nezúžené podoby jsou dále u adverbii *wedlé* a *podlé* a také u zájmen se staženými koncovkami: G sg. m. *šwého* 4, G sg. f. *šwé* 62, D sg. m. *šwému* 63.

Kvantita

Délka samohlásek je v souladu s dobovým územ rozkolísaná a převážně se drží pravidel, která stanovil Jiří Konstanc v Brusu jazyka českého. Imperativy sloves zakončených na *-ovati* mají před *j* zdloženou formu: *pokračũg* 7, *neodwracũg* 7, *oprawũg* 325. Tyto zdložené podoby se v jazyce vyskytovaly už od 16. století a objevují se běžně také v textu Bible svatováclavské (srov. Vintř 1992: 201). Dlouhé $\acute{a}$ se vyskytuje v nepřímých pádech u některých substantiv, především u tvarů feminina *práce*: I sg. *prácý*, I pl. *pracemi*, D pl. *pracým* apod. a také některých dalších dvouslabičných feminin: *párau* 77, *gámách* 86. Adverbia *podlé*, *vedlé*, *dlé* a další slova s koncovým *-e* (*prwé* 62, *neyprwé* 82) jsou doložena ve zdložené podobě. Dlouhé $\acute{i}$ se nachází u dvouslabičných neuter, jako je například substantivum *jítro*. Dlouhé jsou také tvary přivlastňovacích zájmen *náš*, *váš*: *naššy rybnjčkové* 40, *w kraginách naššých* 92, *k naššým hušám* 208.⁵ Zkrácené podoby najdeme pravidelně u dvouslabičných substantiv (*gidlo* 73, *hlina* 60) nebo u tvarů osobních a ukazovacích zájmen (*po ni* 90, D sg. *gi* 208, *tim* 90) apod.

⁵ Podle Šlosara (1969: 343) byly tvary zájmen s kvantitou tradičnější, zatímco zkrácené podoby více odrážely dobový stav jazyka.

Morfologie

Deklinace

V deklinaci je na jedné straně zřejmá snaha o záměrnou archaizaci jazyka a jeho přiblížení se žánrům vysokého stylu, na druhé straně se text některým archaizujícím jevům vyhýbá a snaží se přiblížit mluvenému jazyku.

V nominativu plurálu maskulin *o*-kmenové a *jo*-kmenové deklinace se vedle původní koncovky *-i* a koncovky přejaté z konsonantických kmenů *-é* vyskytuje ve velkém počtu také koncovka *-ové*, která působí zejména u neživotných maskulin velmi konzervativně. Z celkových 74 excerpovaných tvarů neživotných maskulin jich je 62 zakončených na koncovku *-ové* (*Źklepowé* 67, *Źfromowé* 80, *kořenowé* 85) a pouhých 12, které jsou zakončeny koncovkou *-y* (*záhony* 8, *Źnopy* 35, *rozhory* 89). Podobně se koncovka *-ové* ve velké míře vyskytuje také v nominativu plurálu názvů zvířat (*ouhořowé* 84, *beránkowé* 180, *wolowé* 184). Od výše uvedené záměrné archaizace v jiných případech autor překladu upouští. Zejména v genitivu plurálu maskulin nepoužil ani v jednom z excerpovaných dokladů koncovku *-ův*, typickou pro biblický styl, ale pouze neutrální koncovku *-ů*.

V instrumentálu plurálu maskulin je distribuce koncovek rozkolísaná. Vedle původní koncovky *-y* (*čafy* 86, *koŹŹtiály* 87, *ořechy* 128) jsou u neživotných maskulin užity v souvislosti s unifikací plurálových koncovek také koncovky *-mi*, *-ami* (*zubami* 85, *prŹŹtami* 89, *koňmi* 185). Tento stav je však zaznamenán také v Starém zákonu Svatováclavské bible. Původně duálovou koncovku *-ma/-ama* jsme v deklinaci substantiv zaznamenali pouze v několika případech u feminin (*žněma* 16, *Źekerma* 370).

V koncovkách feminin se projevuje kolísání způsobené převážně dotvářením deklinačního typu píseň. Projevuje se sblížováním koncovek *ja*-kmenové a *i*-kmenové deklinace a vzájemným přejímáním jejich koncovek. Například původně *i*-kmenové femininum *kád'* přejímá v některých pádech koncovky *ja*-kmenové: *do kádě* 66, *nad kádi* 66, substantivum *wes* má v lokálu plurálu tvar *wŹých* 201, substantivum *nemoc* má v lokálu plurálu tvar *nemocých* 70 a v dativu plurálu tvar *nemocým* 85 apod.

Ve složené deklinaci dochází v tisku často ke stírání rozdílů mezi maskuliny životnými a neživotnými. V instrumentálu plurálu se vyskytují v koncovkách všech tří rodů vedle původní koncovky *-ými* (*wzdálenými rozhory* 10, *wolŹŹowými ratoleŹtmi* 31, *Źiwotčichy pernatými* 56, *Źlynými Źfehnamy* 205) také koncovky duálové (*mezi neyŹlawněgŹŹŹyma hwěždami*

167, *žiwýma chlupy* 178, *s lepšfýma kwařnicemi* 195, *twrdýma wegcy* 205, *s rozdjlnýma řemeřnjky* 404, *železnýma zubami* 208).

Ve skloňování číslovek se u některých tvarů můžeme ojediněle setkat s nářečními projevy. Základní číslovka **dva** je v plurálu užitá v nepřímých pádech v podobě se sekundárními novotvary (Bělič: 182), jejichž základem je stará duálová podoba 2. a 6. pádu a k ní připojené koncovky příslušných pádů plurálu ze sklonění přídavných jmen a zájmen. Namísto etymologicky náležitých tvarů *dvěma* tak nalezneme v instrumentálu tvary *mezy dwauma rozhory* 10, *dwauma záhony* 10, *dwaumi škořápkami* 130 apod. Jde o inovaci, která pronikla do literárního jazyka z jazyka mluveného a kterou zachytil V. J. Rosa v Čechořečnosti (117). U číslovek 20–29 můžeme zaznamenat také tvary tvořené spřežkou s druhou částí *-mecýtmý/-á*:⁶ *pětmecýtma* [snopů] 35, *do čtyrmecýtmého dne Dubna* 170, *půltřimecýtmé libry* 427. Tyto tvary se v jazyce vyskytovaly vedle základních tvarů *jeden a dvacet*, příp. *dvacet jeden*⁷.

Konjugace

V konjugaci není jazyk zkoumané památky tak konzervativní jako v deklinaci. Objevují se zde formy, které se do psaného jazyka dostávaly z běžné mluvy. Jde především o pronikání unifikované hovorové koncovky *-ej* k *i*-kmenovým slovesům ve 3. osobě plurálu přítomnosti: *množegj še* 40, *hogegj* 85, *nořegj* 188 apod.

Ve 3. osobě singuláru préterita jsou doloženy tvary bez pomocného slovesa *být*: *dobré řemeno házel* 5, *řemeno hrachové močil* 26, *neglepšfý řlad wzal* 62. Pouze v případě, že je préteritum součástí veršové části textu, najdeme také tvary s podobou *jest*: *nezařlaužil geř řladkého /kdo neokuřil hořkého* 5, *Sřřiařtný genž na žiwým řratku geř ře narodil* 7, *řepřal geř řeř řeř Kněh* 39.

Infinitiv je ve všech excerpovaných příkladech ukončen na *-ti*, resp. *-ci*. Mluvenostní podobu s *-t* jsme nenašli ani v jednom případě. Podobně konzervativní je tisk také v užívání tvaru *jest* ve 3. osobě singuláru přítomnosti slovesa *být*.

Tvary opisného pasiva odrážejí dobovou nestabilitu v užívání tvarů pomocného slovesa, související s ještě neustálenou kategorií času.⁸ Pro vyjádření přítomnosti se užívají

⁶ Tento tvar vznikl z předložkového výrazu *mez(i) dcietma* a to z *desietma* – duál (Komárek 1981: 101).

⁷ Tento typ se donedávna zachoval jako archaismus v domažlickém a chodském nářečí a také v třeboňské rybníkářské mluvě (Vážný: 152).

⁸ K ustálení vyjadřování pasiva docházelo až od 2. pol. 17. stol., převážně však až ve století 18. (srov. Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986: 246).

ve většině z excerpovaných dokladů tvary slovesa *bývat*: *zpytowáno býwá wléwánj hwézd* 9, *přenešeno býwá do šklepů* 66, *masšem krmeni býwáme* 167. Pokud je *n*-ové participium ve spojení s přítomným slovesa *být*, má u sloves perfektivních většinou význam rezultativní: *rybnjkowé očišřtěj gšau* 43, *také y on zawázán gešř* 62, *co z toho wšřeho wymláceno gešř* 232.

Na ústupu jsou přechodníky. Pouze nepatrná převaha přechodníku přítomného nad přechodníkem minulým však svědčí o tom, že je autor v jejich distribuci velice konzervativní a záměrně se brání všeobecné dobové tendenci k omezenému užívání přechodníku minulého: *dokudž zrna rozpukšře še nepočnou kwjšři* 64, *dobytek přecpaw še na gátrách a pljcých porušřenj bere* 171, *dlužnj zaplatiw dluhy přřigjmá* 230. Oba dva přechodníky jsou doloženy převážně v kongruentní podobě.

Syntax

V syntaktickém plánu rozebíraného textu je patrná snaha o přiblížení se standardu vysokého stylu, kterou lze částečně vysvětlit vlivem latiny. Zároveň se však text vyhýbá některým archaickým jevům.

Důsledně je užíván genitiv záporový, který byl po roce 1700 postupně nahrazován akuzativem. Vazbu s akuzativem jsme nenalezli ani v jednom z excerpovaných dokladů: *...nelze žádného vměnj pochopiti/ a neyměně vměnj hošřpodářšřkého* 8, *nedošřatku šřmluw dobře nezná* 166, *...nechce kohout šřna lidšřkého okolo půšřnocy přřetrhnauti* 206 apod. Výskyt záporového genitivu je zcela v souladu s dobovým územ, který byl založen na jeho téměř pravidelném užívání a byl jedním ze znaků textů vysokého stylu. V textech nízkého stylu byl však již na ústupu. Vedle genitivu záporového jsme našli také několik dokladů na užívání genitivu partitivního (*...gešřřize polj še nedošřřawá* 10, *Těch pak probřřjel poněkud močených vřřjwati může pro wšřeliké obilj* 30, *mušř še mu tolikěž dobrého zrna přřidati* 64).

Interference latiny se ve slovosledu projevuje zejména koncovým postavením verba finita: *Po čemž ze wšřech kádj wšřecko pjwo procezeným šřřáhnuté do gediné prošřtranné kádě še wlege* 66, *Ratolešřři melaunowé rády še rozšřřřugj/ a protož nemušřegj při šřobě žádného šřřomu mjři* 96, *Někdy taky na dwřř propušřřiti še magj/ aby dlé obyčege šřvého šřobě pošřřkošřřiti mohly* 189 a dále také častou postpozicí atributu: *práce každodennj* 6, *děwečky měšřřšřké* 70, *ratolešřři melaunowé* 96 apod. Vazby infinitivu s nominativem nebo akuzativem jsme v excerpovaných dokladech nenalezli. Infinitivní konstrukce jsou stejně jako v dnešní češtině tvořeny pouze vazbou infinitivu s tvary modálních sloves s významem možnosti, nutnosti nebo povinnosti:

chwálu a štědrau odměnu odnefti magj, na čež neywětšfý pozor dáti se má při hořpodářřtwj 32, magj dáti se nagiti w řtodolách 33.

Úsilí o intelektualizaci textu se projevuje převahou hypotaktických souvětí nad parataktickými. Pod vlivem jazyka humanistického období je běžná interpozice vedlejších vět, zejména vztavných (*Způsob/ gehoř w tomto králowřtwj hořpodáři při wařenj piwa vřjwagi/ s náležitou při tom mjrnořtj/ tuto přiwádjm 63*), dále příslovečných podmínkových (*Skrze tuto pak opatrnořt/ když se hned poneyprw rozměřj na giřté djly pro každaw wárku/ vgděřs tomu wřřemu/ a wřřeliké podwody přetrhneřs 65*) a časových (*Krawám/ když geřt tepleyřřý čas/ může se tráwa dodáwati z zahrady 271*).

Distribuce spojovacích prostředků navazuje na předcházející literární tradice. Jako progresivní se tisk jeví v užívání spojky *nýbrž*, která je v něm dolořena pouze ve významu odporovacím. Doklad její starří stupňovací platnosti nalezen nebyl (*...gako pak řřěřřj pokladů a zbořj nezáleřj w tom/ ře nimi kdo wládne/ nýbrř ře gich chwalitebně vřjwá 7, Ař tedy pilný pozor dá opatrný hořpodář/ předně/ aby obilj w řlámeř a w wořynách wlhké do řtodol a obilnic neweřl/ kdeř by leřjcy poruřřeno bylo/ a zpuchlo/ a tak řláma k pjcy a giné potřebě/ a zrna k mauce se nehodila/ nýbrř zmařena byla 33*).

Spojovací výraz *jeřto*, který se už od nejstarřích dob objevoval v různých typech souvětí a byl funkčně vágní, je použit jako prostředek uvozující věty vztavné a plní funkci restriktivního přívlastku. V textu byl nalezen pouze v několika případech (*Neywjce pak při tom záleřj na známořti a zkuřřenj wody/ w čemř nad giné předčj ti Miřřj/ geřřto na témř mjřtě se zrodili a wychowáni řau 61, Samá řřewa w řtruny obráčená/ welmi libě zněgj/ a k giným připogená při řpoluzwučnořti/ znamenitě se s nimi řrownáwagi/ wynjmage ty/ geřřto z wlčjch řřew včiněny řau 168*).

Jako progresivní se jeví tisk v převařujícím užívání dvojité spojky *nejen – ale* nad základním výrazem *netoliko – ale* ve stupňovacím souvětí (*Nad to wyprawuge rozličné prostředky/ řkrze kteréřby holubi negen rychle něgakému mjřtu přiwykli/ ale y giné mnohé cyřj k řobě přitáhli: nicméně upřimně wyznáwá/ ře takowj wábnj holubi cyřj přiwabugjcy/ mnoho řwárů a ruznic puřobj 212*). Tato dvojitá spojka se ojediněle (u řtítného) vyskytovala už ve 14. století, ovšem neujala se a v následujících obdobích se ve stupňovacích souvětích používala pouze podoba *netoliko – ale* (srov. Bauer 1960: 81–82).

Lexikum

Knihy hospodářské představují praktickou příručku, která obsahuje souhrn návodů o tom, jak správně hospodařit. Jejich součástí je řada termínů z různých oblastí hospodářství, od chovu dobytka, pěstování plodin až po výrazy z oblasti správy hospodářství. Především slovní zásoba poslední jmenované oblasti je obohacována slovy cizího původu, zejména latinského. Germanismy naproti tomu označují hlavně skutečnosti z oblasti zemědělské výroby. Botanické a zoologické názvosloví je z velké části překládáno do češtiny.

Z hlediska významového můžeme rozlišit několik skupin slovní zásoby:⁹

- 1) výrazy z oblasti právní
- 2) administrativní terminologie a výrazy z oblasti řízení hospodářství
- 3) botanická terminologie
- 4) zoologická terminologie
- 5) výrazy z oblasti hospodářské výroby a řemesel

Právníckou terminologii tvoří z převážné části slova pocházející z latiny. Ta měla mezinárodní platnost a většina z nich se používá v češtině dodnes: *Ržjm.řká Agenda* 19, *Proceřs* 229, *Protonotaryus* 223, *Filiálnj* 232, *Nowelly* 444 apod.

S právníckou terminologií úzce souvisí druhá skupina výrazů – **termíny z oblasti správní**. Také v ní najdeme z velké části slova původu latinského, na rozdíl od právní terminologie se zde však objevují také slova původně německá. Latinské termíny označují především ty skutečnosti a předměty, které se vztahují přímo k samotné administrativě: *cyffry* 9, *rey.řřjkowé* 225, *Exemplářowé* 314, *cedule* 316. Někdy je cizí termín doplněn českým ekvivalentem nebo je vysvětlen pomocí popisu: *malé ručnj knihy/ neb manuály* 231, *založenj/ aneb Fundacj* 232, *Regálnj slowe/ gakobys řekl Králow.řký* 237 atd.

Slova latinského původu označují také hodnosti a funkce jednotlivých zaměstnanců a úředníků na panství: *Concipi.řtowé*, *Sekretáři*, *Agenti* 235, *Inspectoři* 364. Často se však vedle nich vyskytují také slova původu německého: *fi.řřmeyerřtr* 40, *ma.řřrknecht* 169, *Buchhalterři* 235, *Purkrabj* 321, *Heytman* 322, *hamlknecht* „pastýř beranů“ 367 a zároveň slova česká: *Důchodnj* 314, *Obročnj* 317, *Sladownjk* 326. Můžeme si všimnout, že pro označení výše postavených úředníků jsou bez hierarchického rozlišení užívány výrazy jak české, tak latinské

---

⁹ Dělení podle významových skupin jsme převzali od Adolfa Kamiše, viz seznam literatury.

a německé. Výskyt jmen latinského a německého původu je dán tím, že se již v češtině v této oblasti běžně používala a nebylo nutné je nahrazovat výrazy českými. Běžní zaměstnanci panství a poddaní jsou potom označováni převážně slovy českými: *winopalnjk* 78, *Zahradnjk* 80, *owčák* 174, *Skoták*, *Kozák*, *Swiňák* 183, případně slovy přejatými z němčiny: *meyřjrk* 363, *špižrnjk* 397. Latinské výrazy v této terminologické oblasti nalezeny nebyly.

Rozsáhlá část Knih hospodářských je věnována pěstování zemědělských plodin a jejich zpracování. **Botanické názvosloví** tvoří převážně výrazy české: *getel* 13, *žito* 21, *řeřicha*, *čakanka*, *řepa*, *křen*, *štěrčák* 84, *hromové kořenj* 88, *lomikamen*, *pryškyřnj* 97 atd. Vedle českých termínů se vyskytují také slova přejatá, která však zdomácněla a zachovala se z velké části dodnes: *šalwäg*, *melisfa*, *lewandule* 73, *melauni* 84, *Tabák* 85, *špinát* 87, *Karffiol* 88, *Artyšok* 96, *mirt* 97, *řjkový štrom* 355.¹⁰

Názvy živočichů jsou téměř bez výjimky české: *roháčové* 48, *kapr* 53, *štika* 56, *mořské tele/ mořský kůň/ mořské švině* 56, *gešřáb*, *šokol* 214 apod. Pouze v případě, kdy se jedná o určení zvláštního živočišného druhu, získávají jejich názvy přívlastek podle místa, odkud dané zvíře pochází: *Indyánšj kohauti a šlepice* 199, *Affrykánšj šlepice* 205. Cizího původu je také slovo *aušrye* 57, které se k nám dostalo přes němčinu z latiny (Machek 1971: 671).

Poslední významovou skupinu tvoří **výrazy z oblasti hospodářské výroby a řemesel**. Vedle českých slov zde najdeme často slova přejatá z němčiny. Označují veřejné budovy patřící k hospodářství nebo jejich součásti: *werštat* 5, *šlenk* 67, *špižrna* 203, dále různé nástroje a pomůcky pro práci v hospodářství: *fasunk* „vůz s žebřinami“ 13, *haltýř* „sádka na ryby“ 48, *kantnýř* „lešení, podstavec“ 67, *foch* „zásuvka, přihrádka“ 315, apod. Některá slova se k nám dostala německým prostřednictvím z latiny: *špitál* 173, *šyndel* 231, *žeydljk* 401 apod. Jiná slova než česká a přejatá z němčiny, resp. německým prostřednictvím, se v textu vyskytují ojediněle (viz dále *špilka*, *pinta*).

Složení slovní zásoby

Výše jsme rozdělili slovní zásobu rozebíraného textu do několika skupin z hlediska významové souvislosti. Nyní se pokusíme charakterizovat ji podle toho, z jakých vrstev je složena a jakého původu jsou užitá slova.

---

¹⁰ K původu některých slov viz dále.

Slova **latinského původu** jsou užitá zejména ve druhé části Knih, která je věnována radám, jak správně řídit hospodářství. Překladatel je ponechává u výrazů, které označují skutečnosti z oblasti správní a právnické: *Ržjm/ka Agenda* 19, *Proce/s* 229, *accidencý* 229, *Inwentáře* 233, *Exemplářowé* 314 apod. Některé výrazy jsou již více přizpůsobené českému jazykovému prostředí: *materye* 2, *Magistrát* 70, *formule* 235 apod. a jsou běžnou součástí slovní zásoby. Najdeme však také slova, která si zachovávají svou původní podobu, což se často odráží v grafice: *Protocola* 230, *Protonotaryus* 233, *Concipi/lowé* 235. Pro názvy měsíců jsou použita česká jména jako ekvivalenty názvů řeckolatinského původu. Pouze měsíc *květnu* je ponecháno označení *máj*. Rostliny jsou označovány převážně českými jmény a částečně názvy cizího původu, které již byly v češtině zdomácnělé (uvádí je už Veleslavín): z latiny byla přejata slova *lewandule* a *šalwěg* 73, slovo *Sšpinát* 87 se dostalo do češtiny z německého nářečního *Schpennat*, to z latinského *Spinachium* a to je původu persko-arabského¹¹, slovo *melaun* 96 je z latinského *melo*.

Překladatel používá také některá „neodborná“ slova přejatá z latiny. Poměrně často se objevují především výrazy *summa*, *summovně*, *summa sumarum* „souhrnně, celkem“ nebo adjektivum *subtilný* „jemný, přesný“. V originále jsou ponechávány názvy citovaných latinských děl.

Latinská feminina zakončená na *-io* se pravidelně přiřazují ke vzoru paní (srov. Kučera 1980: 44): *proporcý* 64, *accidencý* 228, *Kwitancý* 230, *Fundacý* 232, *execucý* 234, *Supplicacý* 239 apod., často s původní grafikou.

Slova **německého původu**, jež byla většinou součástí mluvené češtiny, označují skutečnosti ze života na hospodářství. Jde zejména o tituly některých hospodářských správců: *fiššmeyst* 46, *maštrknecht* 169, *Buchhalter* 235, *heytmán* 307 (z něm. *Hauptmann*), *Purkrabj* 321 (ze stšhn. *Burcgrave*) (Machek 1971: 500). Dále označují hospodářské budovy nebo budovy, které mají s hospodářstvím nějakou souvislost: *haltýř* 48 (z něm. *Halter* „sádka na ryby“), *ššpižrna* 203 (z něm. *Speise*), *maršštale* 245 (ze stněm. *Marstal* „chlév, stáj“). Vedle slov odborných se objevují také germanismy z běžně mluveného jazyka: *ššykowat se* 7 (z něm. *sich schicken* „hodit se“), *grunt* 44 (z něm. *Grund* „základ, půda“), *ššayšška* 85 (z něm. *Pfeife*), *koššt* 81 je deverbativum od *koššovati* a to je odvozeno z něm *kosten*, *ššmak* 85 (z něm. *smac*, dnes *Ge-schmack*), *kunš* „umění“ 183 (z něm. *Kunst*), *fortel* 409 (z něm. *Vorteil*) apod. Také mezi germanismy najdeme odvozeniny: *prowandrowat* 71, *ššlemowité* 193 (z něm. *Schleim*) apod.

¹¹ Významy slov, které zde uvádíme, jsou přejaty z ESJČ Václava Machka.

Slova jiného než latinského a německého původu se v textu nacházejí zřídka: *artyšok* 96 je původu italského, *šplka* 66 „místnost v pivovaře na stáčení piva“ má podle Machka (1971: 570) nejasný původ,¹² *špagát* 238 je přejato z italského *spaghetti* „šňůrka“. Výraz *pinta*, který označuje starou míru na nápoje, považuje Machek (1971: 450) za slovo buď německého, nebo italského původu.

Závěr

Jazyk českého překladu *Knih hospodářských* navazuje svým charakterem na tradici náročné literatury předcházejícího období. Zároveň však odráží ve větší či menší míře některé podstatné jazykové změny, které probíhaly v mluvené češtině střední doby.

Ve všech jazykových rovinách zkoumané památky se střetávají dvě protichůdné tendence: dílo je na jedné straně záměrně archaizováno a snaží se přiblížit standardu vysokého stylu, na druhé straně se však nevyhýbá některým jazykovým jevům, typickým pro památky nízkého stylu. První tendenci jistě nahrává fakt, že Jan Barner byl jedním z překladatelů Starého zákona Bible svatováclavské, které byl dodáván příděch vznešenosti a slavnostnosti zaváděním „archaizujících jazykových prvků“ (Kyas 1997: 217). Svou roli sehrálo také to, že dílo bylo přeloženo z latiny, jazyka vzdělanců. Text je ovšem na druhé straně stále „pouze“ praktickou příručkou, která má být srozumitelná širším čtenářským vrstvám. Tomu odpovídá také výběr některých jazykových prostředků z mluveného jazyka.

Odpověď na otázku, kterou jsme si položili v úvodu, zda rozebírané dílo patří k památkám vysokého nebo nízkého stylu, není proto tak jednoduchá. Ovšem díky již několikrát zmiňované snaze o přiblížení se standardu vysokého stylu, která se projevuje nejenom v syntaktickém plánu úsilím o intelektualizaci textu, ale také v ostatních jazykových rovinách užíváním konzervativních a často i archaizujících jazykových prostředků, můžeme konstatovat, že Barnerův překlad *Knih hospodářských o hospodářství polním* reprezentuje jazyk památek vysokého stylu a i přes částečnou volbu prostředků, které se do jazyka dostávaly z běžné mluvy, snaží se o udržení kontinuity s vyspělým jazykem předcházejícího období.

---

¹² Machek uvádí Matzenauerovu teorii o odvození slova z angl. *spill* „vytékati, přetékat, rozlévat se“ (1971: 570).

Seznam pramenů a literatury:

- BAUER, J.: Vývoj českého souvětí. Praha 1960.
- BĚLIČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha 1972.
- DOSTÁL, A.: Historická mluvnice česká. Díl 2., část 2., Tvarosloví, časování. Praha 1967.
- Etymologický slovník jazyka staroslověnského 1. Praha 1989.
- FISCHER, K.: Operis oeconomici, per R. P. Christophorum Fischer Soc: Jesu conscripti... Praha 1679 a 1683.
- FISCHER, K.: Knihy hospodářské skrze dvojctihodného kněze Kryštofa Fišera z tovaryšstva Ježíšova sepsané... přel. Jan Barner. Praha 1706.
- GEBAUER, J.: Historická mluvnice jazyka českého. I – Hláskosloví. Praha – Vídeň 1894; III/1 – Tvarosloví – *skloňování*. Praha 1896; III/2 – Tvarosloví – *časování*. Praha 1909; IV – Skladba (vydal Fr. Trávníček). Praha 1929.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1986.
- HÁDEK, K.: Ke kvantitě samohlásek v češtině 17. století, Listy filologické 93/1970, s. 44–53.
- HAUSENBLAS, K.: Vývoj předmětového genitivu v češtině. Praha 1958.
- JUNGMANN, J.: Slovník česko-německý I–V. Praha 1835–1839.
- JUNGMANN, J.: Historie literatury české. Praha 1849.
- KAMIŠ, A.: Slovní zásoba české publicistiky 18. století. Praha 1974.
- KOMÁREK, M.: Historická mluvnice česká. Díl 1., Hláskosloví. Praha 1962.
- KOMÁREK, M.: Nástin morfologického vývoje českého jazyka. Praha 1981.
- KONSTANC, J.: Lima linguae bohemicae. To jest Brus jazyka českého... Praha 1667.
- KOSEK, P.: Příspěvek k vývoji spojovacích prostředků odvozených od výrazu *brže*, SPFFBU A 46, 1998, s. 132–141.
- KOSEK, P.: Jazyk kancionálu *Harfa nová* Jana Liberdy, SPFFBU A 52, 2004, s. 95–108.
- KUČERA, K.: Jazyk českých spisů J. A. Komenského. Praha 1980.
- KYAS, V.: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha 1997.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: Historická mluvnice češtiny. Praha 1986.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1971.
- NEČAS, D.(ed.): Žáček aneb Výborně dobrý způsob jak se má po česku psátí neb tisknouti. Praha 2001.
- PORÁK, J.: Humanistická čeština. Praha 1979.
- RIEGER, F. L.: Slovník naučný. Díl I. Praha 1860.

- ROSA, V. J.: Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae. Praha 1672.
- SLÁDEK, M.: Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. .Praha 1995.
- STICH, A.: Jazyková a slovesná kultura v barokních Čechách. In: Sláva barokní Čechie. Praha 2001, s. 235– 253.
- ŠLOSAR, D.: Samohlásková kvantita v době Adama Michny z Otradovic, Listy filologické 92/1969, s. 340–345.
- TRÁVNÍČEK, F.: Historická mluvnice česká. Díl 3, Skladba. Praha 1956.
- VÁLKA, J.: Sedláci a moc (I.), Dějiny a současnost 3/94, s. 27–30.
- VÁŽNÝ, V.: Historická mluvnice česká. Díl 2., část 1., Tvarosloví, skloňování. Praha 1964.
- VINTR, J.: Jazyk české barokní bible Svatováclavské, Wiener slavistisches Jahrbuch 38/1992, s. 197–212.
- VINTR, J.: Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte. München 2001.
- Z VELESLAVÍNA, D. A.: Nomenclator quadrilinguis Boemicolatinograecogermanicus. Praha 1598.

Pozn.:

Článek byl vypracován za podpory projektu Grantové agentury ČR č. 405/04/1179 s názvem *Praslovanština a rané etapy slovanských jazyků ve vztahu k sousedním etnikům v evropském areálu.*

K univerzáliím ve fonetice a fonologii

Tomáš Duběda

(Přednáška v Jazykovědném sdružení České republiky v Praze dne 10. listopadu 2005)

1. Univerzálie

V jazycích – stejně jako v jiných třídách systémů, ať už znakových či neznakových, přírodních či umělých – existují jednak jevy univerzální (často spíše kvaziuniverzální), jednak jevy specifické. K různosti jazyků uvádí C. Hagège (1995, s. 43), že *jazyky nás snad nejvíce fascinují svou rozdílností*; neméně fascinující však může být i vzájemná podobnost jazyků geograficky i kulturně vzdálených. Tu lze přičíst čtyřem různým příčinám: genealogickému poutu, jazykovému kontaktu, náhodě nebo právě univerzáliím.

Začátek vědeckého studia univerzálií spadá již do 19. století; oproti původnímu přístupu *ex cathedra* si v současné době nelze tuto disciplínu představit bez využití reprezentativních databází. Je intuitivně zřejmé a vědecky prokazatelné, že fonetické univerzálie souvisejí s podmínkami, za nichž jazyk vznikl, zvláště pak s biologickými možnostmi a omezeními lidského vokálního traktu a sluchu. Komplementární disciplínou ke studiu univerzálií je jazyková typologie.

Při klasifikaci univerzálií lze uplatnit vícero hledisek, z nichž uvedme tři; naše pozornost se přitom omezí na zvukovou rovinu jazyka:

a) Univerzálie „mechanické“ vs. „ekologické“ (Maddieson 1999). Lze pozorovat, že trvání okluze u exploziv [p t k] klesá v pořadí [p] > [t] > [k], a to většinou nezávisle na jiných vlastnostech jazyka (pokud jazyk tyto explozivy má). Protože tento fakt lze vysvětlit tlakovými poměry v nadhrtanových dutinách, jde o univerzálii mechanickou. Jiného typu je pravidlo, podle něž je artikulační variabilita samohlásek tím větší, čím je vokální inventář menší – zde nejde o mechanické omezení, ale o kognitivní tendenci založenou na zkušenosti z užívání jazyka. Univerzálie tohoto typu nazývá autor „ekologické“, neboť vyplývají z interakce uživatelů jazyka.

b) Univerzálie absolutní a relativní. Absolutní univerzálie platí bezpodmínečně (např. všechny jazyky mají samohlásky), zatímco relativní (implikační) univerzálie jsou vázány

určité chování jazykového systému (např. je-li v jazyce přítomna nazála, je v něm přítomna i odpovídající exploziva – [m] implikuje [b] a/nebo [p]).

c) Univerzálie fonologické a fonetické. Fonologické univerzálie se týkají podoby segmentálních a suprasegmentálních systémů a jejich využití v jazykových jednotkách, fonetické univerzálie pak způsobu realizace prvků těchto systémů.

Mezi základní zvukové univerzálie řadí I. Maddieson (*op. cit.*) mj. zvukovou podstatu řeči (přirozené jazyky jsou ve své základní podobě založeny na laryngálně-orální produkci, využívající orgány původně určené k dýchání a zpracování potravy, a na sluchové percepci), syntagmatický kontrast (akustické události odpovídající jazykovým jednotkám jsou produkovány po sobě, nikoli současně) a paradigmatickou opozici (jazykové jednotky jsou použitelné v různých kontextech a mohou se podílet na formálním odlišení jednotek s různým významem).

V následujících odstavcích se pokusíme uvést velmi stručný přehled nejvýznamnějších zvukových jednotek a jevů a charakterizovat jejich univerzálie.

2. Hláska a foném

Je pravděpodobné, že hlásky vznikly diferenciací slabičného gesta (B. Hála 1956, P. MacNeilage 1998) – všechny jazyky znají slabiky, a tak znají i kontrast mezi souhláskami a samohláskami (a *vice versa*). Hlásky jsou jednotky charakterizované jednoduchým, méně často dvojitým artikulačním cílem; artikulace hlásek podléhá dvěma antagonistickým principům – úspornosti a distinktivnosti (A. Martinet 1955). Tytéž dvě síly se uplatňují při organizaci fonemického inventáře. První rozsáhlý empirický vhled do podoby fonemických inventářů v jazycích světa umožnila databáze UPSID (*UCLA Phonological Segment Inventory Database*, I. Maddieson 1984).

Univerzáliemi samohláskových systémů se soustavně zabýval J. Crothers (1978) ve své analýze 209 jazyků: ukazuje zde mj., že všechny jazyky mají minimální samohláskovou konfiguraci /i a u/ a že nejčastějším a typologicky nejvýznamnějším základním systémem v oblasti krátkých nenosových samohlásek je systém typu /i e a o u/.

Při studiu souhláskových systémů lze sledovat kromě jiného poměr sonor a obstruentů (ty bývají 3–4krát početnější), způsob uplatnění distinktivních rysů, přibývání artikulační složitosti s rostoucí velikostí inventáře apod. Mezi výrazné tendence v souhláskových systémech patří např. priorita neznělých obstruentů před znělými, a naopak znělých aproximant a nazál před neznělými.

3. Slabika

Slabika tvoří svým způsobem rozhraní mezi segmentálním a suprasegmentálním světem a je pravděpodobným zdrojem veškeré fonetické variability. Podle B. Hály (1956) má řeč afektivní původ, přičemž její základní jednotkou byla od počátku slabika *CV*, představující přirozené otvíravé artikulační gesto. Obdobnou motivaci mají novější práce P. MacNeilage (tzv. *teorie rámce a obsahu*, 1998). Slabika je přítomna ve všech jazycích, přičemž jako optimální – nejen z důvodu frekvence – se jeví právě struktura *CV*. Pro slabiku je charakteristická artikulační i percepční přirozenost, využitelnost v rytmické výstavbě řeči a příznivý vliv na uplatnění prozodických změn.

4. Prozódie

Řeč lze chápat jako sekvenci fonémů se současně probíhajícími prozodickými změnami, které svým rozsahem přesahují trvání izolovaných fonémů, avšak uplatňují se v jejich matérii. Pokud jde o univerzálie, zdá se být prozódie hůře uchopitelná než segmentální oblast už jen proto, že je obtížnější formalizovat její prostředky a vytvořit z nich ucelený inventář. Na rozdíl od fonémů je pro prozódii dále příznačná větší míra ikončnosti (tu lze pozorovat např. při vyjadřování emocí). Segmentativní a paralingvistickou funkci prozódie sdílejí všechny jazyky světa.

Významnou součástí prozodického systému je přízvuk. Otázka, zda jde o univerzální jev, je však stále předmětem diskusí. G. Allen (1975, p. 79) soudí, že *ačkoli mnoho jazyků nemá dynamický přízvuk v té samé míře jako angličtina, každý jazyk má nějaký typ přízvuku*. Jiní autoři naopak přijímají jako fakt existenci jazyků bez přízvuku (L. Hyman 1977, D. Ladd 2001). Genetický původ přízvuku spatřuje L. Hyman (*op. cit.*) v potřebě prozodické kulminace na některém místě slova; zdrojem přízvuku je podle autora intonace, která je na úrovni slova „gramatikalizována“ ve formě přízvuku. Ve svém pokusu o přízvukovou typologii ukazuje L. Hyman, že asi dvě třetiny jazyků mají přízvuk pevný, a to nejčastěji na první, poslední či předposlední slabice.

Zhruba polovina jazyků světa má tóny, tedy distinktivní intonační příznaky vázané na slova. Představa disjunkčního vztahu mezi přízvukem a tónem (buď jen přízvuk, nebo jen tón) je v současné době překonána. Přítomnost tónů nevyklučuje ani větnou intonaci, která je univerzální.

V každém řečovém projevu jsou přítomny rytmické vztahy, tedy schémata, která se s větší či menší pravidelností opakují v čase. Rytmus má prelingvální biologickou i kognitivní bázi, která je v jazycích různým způsobem stabilizována. Rytmičké zákonitosti se vztahují na hierarchii prozodických jednotek: ukončená výpověď se skládá z intonačních jednotek, intonační jednotky z přízvukových jednotek a ty pak ze slabik. Na každé úrovni lze pozorovat různě silné tendence k vyrovnanému trvání jednotek, k pravidelnému umístění prominence apod.

Také intonační jevy jsou vlastní všem jazykům světa: *melodie je přirozenou součástí každého mluveného jazykového projevu; neexistují jazyky monotónní* (F. Daneš 1957, s. 30). Mezi univerzální jevy v intonační oblasti patří na jedné straně souvislost vysoké polohy s napětím, zájmem a neukončeností, a na druhé straně nízké polohy s klidem, tvrzením a ukončeností. Na začátku intonační jednotky často dochází k reinitializaci tonální polohy, v jejím průběhu pak k tzv. gravitačním jevům. Intonace na konci intonační jednotky obvykle nese nejvýznamnější fonologickou informaci (D. Bolinger 1978, D. Ladd 2001, D. Hirst a A. Di Cristo 1998).

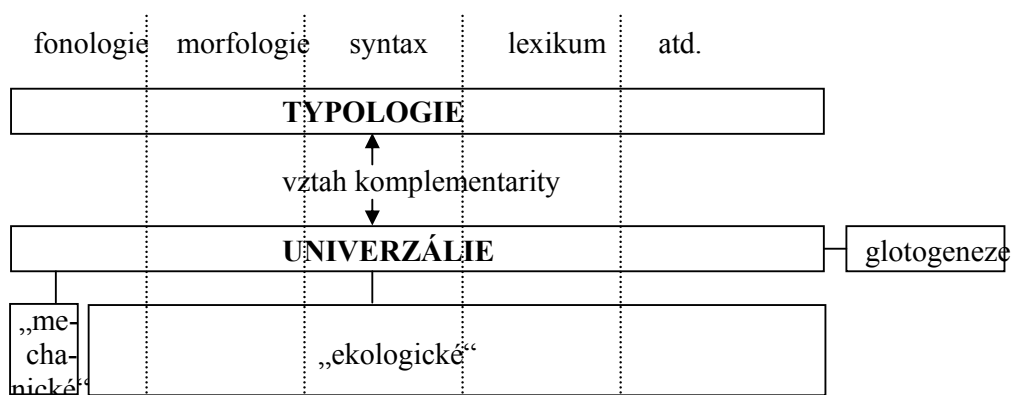
Mezi prozodickými jednotkami vyššími než slabika se jako kvaziuniverzální vyčleňují jednak přízvuková jednotka (mluvní takt), jednak intonační jednotka (promluvový úsek). Charakteristické rysy obou těchto jednotek těžší ze společného repertoáru fonologických a fonetických vlastností (prozodická prominence, koncové dloužení, koncový pokles intenzity, hraniční tóny, prozodická koherence atd.).

5. Závěrem

Prostřednictvím fonologie a fonetiky získává jazyk fyzikální podobu. Při vytváření této podoby využíváme produkčních orgánů, při jejím přijímání orgánů percepčních; v obou případech je podoba řeči i jazyka dána možnostmi těchto orgánů. Tento fakt se odráží v existenci těch fonologických a fonetických univerzálií, které I. Maddieson (1999) nazval „mechanické“. Mnoho univerzálních jevů zvukové stavby jazyka se též odvíjí od podmínek samotného vzniku jazyka.

Pozorovali jsme, že všechny jazyky člení svou fonologickou strukturu zřetelně na segmentální a suprasegmentální složku, přičemž průsečíkem těchto složek a pravděpodobným zdrojem formální organizace řeči je slabika. Pro prozódii je příznačná větší míra ikoničnosti a částečná závislost na vyšších rovinách stavby jazyka (morfologii a syntaxi); segmentální složka naopak nebývá sémanticky motivována a je poměrně nezávislá na vyšších rovinách

stavby jazyka. Následující schéma se snaží o vizuální reprezentaci vztahů mezi některými uvedenými pojmy:

Bibliografie

- Allen, G. D. (1975) Speech rhythm: its relation to performance universals and articulatory timing, in: *Journal of phonetics* 3, s. 75–86
- Bolinger, D. (1978) Intonation Across Languages, in: *Universals of Human Language*, vol. 2 – Phonology, Greenberg, J. H. (ed.), Stanford University Press, s. 471–524
- Crothers, J. (1978) Typology and Universals of Vowel Systems, in: *Universals of Human Language*, vol. 2 – Phonology, Greenberg, J. H. (ed.), Stanford University Press, 1978, s. 93–152
- Daneš, F. (1957) *Intonace a věta ve spisovné češtině*, ČSAV, Praha
- Duběda, T. (2005) *Jazyky a jejich zvuky*, Karolinum, Praha
- Hagège, C. (1985) *L'homme de paroles*, Fayard, Paris
- Hála, B. (1956) *Slabika, její podstata a vývoj*, Praha
- Hirst, D. – Di Cristo, A., eds. (1998) *Intonation Systems. A Survey of Twenty Languages*, Cambridge University Press
- Hyman, L. M. (1977) On the nature of linguistic stress, in: *Studies in Stress and Accent, Southern California Occasional Papers in Linguistics* 4, L. M. Hyman (ed.), Los Angeles, California, s. 37–82

- Ladd, D. R. (2001) Intonation, in: *Language typology and language universals*, A. Burkhardt – H. Steger – H. E. Wiegand (eds.), Walter de Gruyter, Berlin – New York, s. 1380–1390
- MacNeilage, P. F. (1998) The frame/content theory of evolution of speech production, in: *Behavioral and Brain Sciences*, vol. 21, s. 499–511
- Maddieson, I. (1984) *Patterns of sounds*, Cambridge University Press, Cambridge
- Maddieson, I. (1999) In Search of Universals, in: *Proceedings of the 14th International Congress of Phonetic Sciences*, San Francisco, s. 2521–2528
- Martinet, A. (1955) *Économie des changements phonétiques*, A. Francke, Berne

Anonymní lingvisté

Jan Táborský

K internetu můžeme při bádání o jazyku přistupovat dvěma základními způsoby. Může nám posloužit jako jazykový korpus (vzhledem k množství textů snad můžeme říci superkorpus, vzhledem k jejich neuspořádanosti ovšem také kvazikorpus), otevírající značný prostor ke zkoumání jazyka jednak obecně, jednak specificky právě ve vztahu k tomuto stále ještě relativně mladému médiu. Svou pozornost pak obracíme nejen např. k internetovému zpravodajství, ale také k „chatování“, internetovým konferencím či „blogům“. Pomoci nám mohou dokonce už i některé vyhledávače (např. *Morfeo*).

Druhým přístupem k internetu je pohled na něj jako na zdroj jazykovědných informací v užším smyslu: díky „webu“ si lze snadno a rychle opatřit nejen údaje o jazykovědných pracovištích či samotných jazykovědcích, ale též texty alespoň některých lingvistických prací a mnoho dalšího.

Tento – svým způsobem recenzní – příspěvek se vztahuje právě k odborným pracím publikovaným na internetu. Nejde nám ovšem o díla vypracovaná lingvisty renomovanými, tedy takřkajíc fakultními či ústavními, ale výhradně lingvisty bezděčnými, laickými, a jak napovídá titul příspěvku, nezřídka dokonce anonymními (když ne úplně bezejmennými, tak alespoň v jazykovědě neznámými, necitovanými). Zároveň nám nejde o všechny práce takových badatelů, ale pouze o slovníky slangů. Slangem zde přitom ve shodě s českou jazykovědnou tradicí rozumíme lexikum příslušné jistému profesnímu nebo zájmovému prostředí. (Stranou našeho zájmu tak zůstávají např. slovníky vulgarismů jako *Sprostá slova, nadávky a slang*. Ve srovnání s Ouředníkovým *Šmírbuchem* (1992) zpravidla nepřinášejí nic nového.)

Podle charakteru nalezených prací usuzujeme, že společným charakteristickým rysem „anonymních lingvistů“ působících na poli slangové lexikografie je silný a dlouhotrvající osobní vztah k nějakému oborovému (zájmovému či profesnímu) prostředí. Z toho často vyplývá výjimečná znalost prostředí (tedy i příslušného slangu) a v neposlední řadě také možnosti a vůle tuto znalost dále prohlubovat. V tom mají oproti „skutečným“ jazykovědcům téměř nesmazatelný náskok.

Jako jejich nevýhoda se jeví zejména absence lingvistického vzdělání. Ta je ovšem relativně snadno překonatelná: metodologie zpracování právě jednoduchých slangových

slovníků není nijak zvlášť záludná a k jejímu zvládnutí může dostačovat i pouhé důkladnější promýšlení problematiky.

Obecně lze tedy říci, že slangový slovník zpracovaný takovým badatelem by mohl mít zejména následující výhody (netvrdíme však, že je vždy skutečně má). Mohl by být zpracován jednotně – exploraátorem a zpracovatelem bývá jediná osoba. Lexikum by mohlo být podáno v relativní úplnosti – je-li zpracovatel s prostředím důkladně obeznámený, má velkou šanci zachytit třeba i velmi málo frekventované výrazy. Je naděje na zachycení regionální diferenciace výrazů – to souvisí opět s důkladnou a dlouhodobou obeznámeností s prostředím. Podobné je to s nadějí na zachycení jemnější stylové stratifikace výraziva. Takový slovník by navíc mohl být velmi aktuální – může být snadno doplňován.

Nasnadě jsou i některé potenciální nevýhody, jmenujme ty základní. S nedostatečným nadhledem nad jazykovou situací může souviset zařazení výrazů příslušných do méně specifické vrstvy češtiny, než je slang. Ze stejného důvodu může naopak dojít k nezařazení některých slangových výrazů: stává se, že člověk srostlý s určitým prostředím si není specifčnosti některých výrazů vůbec vědom. Mezi potenciální nedostatky technického rázu může patřit neschopnost vytvořit heslový odstavec, zejména pak vhodně vymezit význam. Při střetu potřeby o metodologickou čistotu s možností využít ve výkladu čtenářsky atraktivnější aktualizace či vtipu může z pochopitelných důvodů vítězit právě aktualizace a vtip.

Podívejme se nyní na některé slangové slovníky laických autorů konkrétně. Na konci roku 2005 jsme po několika hodinách vyhledávání různými způsoby na internetu našli celkem čtrnáct slovníků, vztahujících se k jedenácti různým slangům a obsahujících dohromady na 2500 slangismů. Rozhodně si přitom nemyslíme, že by výsledek našeho pátrání představoval něco jiného než zlomek toho, co by bylo možno na internetu v této oblasti nalézt při soustavnějším průzkumu. Tato dílčí sonda má posloužit jen jako ilustrace stavu věcí v této oblasti. Pro srovnání uvedme, že Hubáčkův *Výběrový slovník českých slangů* (2003) uvádí asi 7000 slangismů příslušných přibližně ke stovce různých slangů.

Pro některé ze slovníků nalezených na internetu bychom mohli zavést kategorii „mikroslovníky“, obsahují třeba jen několik málo desítek slangových výrazů. Patří mezi ně např. slovníček *Hasičský slang* o 29 výrazech. Jeho autorem jsou blíže neurčení členové hasičského sboru v pražské Krči. Ze stručného komentáře se čtenář dozvídá, že „presentovaný slovník je tvrdě pražský a v různých dalších částech naší republiky jsou drobné odlišnosti“. Chvályhodné je přiznání autocenzury: „[P]řivítám a uveřejním od kolegů z jiných měst každou připomínku! – s výjimkou výrazu pro holeňovou obuv – to se stydím...“ Jen pro

ilustraci si uveďme tři hesla: *tkaničky – hadice; pudřenka – popelnice; archeolog – člověk, který má přeplněný byt odpadky z popelnic.*

Rozsahem „mikro“ jsou rovněž dva slovníčky horolezeckého slangu: *Písařská hantýrka* z prostředí pískovcového lezení o pouhých 21 výrazech a *Horolezecký slovníček – drsná hantýrka* o 11 výrazech. Ani k jednomu ze slovníčků není doplněn žádný komentář. Uvádíme tedy jen hrstku příkladů. Z *Písařské hantýrky*: *komín – velká trhlina ve skále, kudy se může horolezec plazit vzhůru; věž – samostatná štíhlá skála, ze které se lze vrátit jen slaněním (pokud je velmi úzká, říká se jí jehla); žába – zaklíněná ruka do spáry.* Z *Horolezeckého slovníčku*: *podlaha, zem – pád až na zem; prvolezec – na skále stoupá první, je zkušenější a hrozí mu dlouhé pády; tlama, krysa – dlouhý pád do lana.*

Uživatel internetu se může seznámit též s necelou šedesátkou výrazů jazzového slangu (*Jazzový slang*). Věźme, že: *blow – hrát na jakýkoli hudební nástroj; gone – jazzový superlativ; heat – prostor pro sólo.*

Metodologicky o stupeň propracovanější je slovník skateboardového slangu *Skateník* Mariána Fůska. Obsahuje sice pouhých 58 výrazů, ty jsou však rozříděny do několika sémantických kategorií (označených bohužel přesněji nespecifikovanými zkratkami „tech“, „trik“, „slang“ a „přek“): *bank | přek: šikmé plochy vhodné k provádění triků; banner | slang: plakát s firemním nápisem nebo logem, reklama; bearing | tech: kuličkové ložisko; boardslide | trik: trik, při kterém kloužeme deskou po nějaké hraně nebo trubce; bowl | přek: kulatý bazén vhodný ke skateboardingu.*

Asi 130 výrazů popisuje *Slengovej slovník*, zaměřený na výrazy vztahující se k narkomanii a dostupný ze stránek Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Uveďme si opět alespoň několik příkladů: *apač: Apaurin, což je jeden z firemních názvů pro diazepam; blecha: stopa po injekci; halušky, haluze: halucinace; tuleň: toluen.* Slovník obsahuje i několik výrazů, které se užívají i mimo toto drogové prostředí (což nijak nereflektuje): *čórka: krádež; depka: deprese; vychytávka: synonymum pro něco důmyslného.*

O cyklistickém slangu se můžeme poučit ve *Slovníku bajkera* o 217 výrazech. Kromě lexikálních jednotek pravděpodobně oborově specifických (jako *angrešt – cyklista s neoholenými nohama; vzduchovka – odpružená vidlice, u které je použit vzduch jako pružící médium*) obsahuje též výrazy příslušné rovněž do jiných sportovních či jiných slangů (také nereflektovaně): *neuviset – neudržet se v závěsu* (též např. lyžařský slang), *blembák – jednoduše cyklistická přilba* (ve významu přilba též ve vojenském či horolezeckém slangu) či *imbusáky – imbusové klíče* (v řadě technických slangů). Některé z výrazů patří dokonce do slovní zásoby snad každého Čecha (některé možná s generačním omezením): *rozbít si*

držku, rozplácnout se, rozsekat se, rozštípat se – spadnout z kola; odrazka – odrazové sklo či v širším významu peču na to – už dále nechcete jet tak rychlým tempem.

Svou popularitu si již vydobyl slovník „reklamštiny“, tedy *Výkladový slovník reklamštiny pro začátečníky v reklamní branži a pro ty, kteří někoho z reklamky náhodou potkají* Pavla Beneše (2004a). Obsahuje okolo 150 výrazů, v drtivé většině anglicismů. Tento slovník uživatele svým obsahem nutně vede k úvahám, kde jsou hranice mezi slangismy anglického původu a prostě anglickými výrazy (přepsanými zde s velkým efektem foneticky): *ajdja [piš idea] jest myšlenkou; poustr [piš poster] není nic jiného než plakát, ale poustr líp zní. Jinou formou mohou být abribus a sitylajt; esystem [piš assistant] je k ruce každému, kdo nemá chuť udělat to, co udělat má. Problém je i s hranicí mezi slangismem a okazionalismem: nachomýtink neboli náhodný myting. Novotvar, který bezděky vymyslela moje žena, když jsme společně se synem, učícím se vyjmenovaná slova po ‚m‘, přemýšleli, proč se ve slově ochomýtat píše ypsilon, když slova podobná či stejně znělá (zmítat, namítat) se píšou s měkkým ‚i‘. Moje žena totiž zcela intuitivně zařadila slovo ‚nachomýtat se‘ právě k omítce a z diskuze vyplynul (nebo ‚vyplínil‘ od slova linouti se?) právě tento termín. Metodologická přísnost zde ovšem není zcela na místě. Beneš chce totiž svými výklady čtenáře evidentně také pobavit (což se mu vcelku daří): inovativní je přídavné jméno, které slouží upoutání pozornosti klienta, nikdo si už ale nepamatuje, jaký mělo význam; dedlajna [piš deadline] je pevný časový údaj s libovolně posunovatelnými hranicemi, jemuž často předchází ouvrtajm. Dedlajna je zaklínadlem ekauntů, pro ártadajrektry je okamžikem, kdy by měli začít něco dělat; dyzajn [piš design] je xicht čehokoli, co nevzniklo rukou boží, např. pneumatiky (tam se to ale čte bůhvíproč dezén). K pobavení slouží snad i nepřehlednost výkladů prosycených dalšími slangismy: ártadajrekr [piš art-director] neboli grafik alias výtvarník vymýšlí lejaut podle brýfu, s použitím mandatórií a ve spolupráci s kopyrajtem, kryjejtvydajrektrem a ekauntem, k ruce má dětépáka.*

Stejný charakter má slovník „webštiny“, tedy *Výkladový slovník e-reklamštiny pro ty, kdo se rozhodli zabývat se i reklamou na internetu* téhož autora (Beneš, 2004b) asi o 120 výrazech. Snad se jen zvýšil počet metafor ve výkladech významů: *net [piš internet] je nekonečná pavučina; mejl [piš mail] je dopis se zavináčem místo známky; ajtják vulgo ájtýmenečr [piš IT manager] je správce sítě, takový kmoťr rybář.*

Tramvajácký slang nalezneme popsáný minimálně ve dvou slovnících. Z anonymního *Malého tramvajového slovníku* (kolem 120 výrazů) vybíráme: *bačkory – elektromagnetické kolejnicové brzdy; balík – velké množství cestujících; lochneska – tramvajová trať Nádraží Braník – Sídliště Modřany (Praha). Plamínkovu Tramvajáckou hantýrku (méně než*

polovičního rozsahu) považujeme za zajímavou zejména kvůli části o gestikulaci mezi řidiči (i když to už patří do slangu jen při opravdu volném chápání): *Nesvíí ti jeden reflektor = zakrytí jednoho oka; dopravní nehoda = pohyb pěstmi do sebe; Jedu na střídání = dlaněmi před sebou udělat mlýnek.*

Velká část lingvistů má díky Jaroslavu Hubáčkovi jako jeden z nejrozsáhlejších slangů v povědomí oprávněně zapsán slang železničářský. Tomu odpovídá skutečnost, že *Železničářský slang* je i jedním z nejrozsáhlejších a ovšem také nejlépe zpracovaných slovníků i na internetu (je vystaven anonymně, e-mailem je však možno snadno zjistit, že autorem je T. Kučera). Uvádí přes 300 výrazů z různých oblastí odbornosti a hlavně přes 150 slangových označení nejrůznějších typů lokomotiv (tříděno na parní, elektrické a motorové), v čemž se zdá přesahovat dosavadní Hubáčkovo zpracování tohoto subtematu. Nevyčerpatelnou železničářskou poetiku si opět evokujeme alespoň hrstkou výrazů, a to právě pro lokomotivy (číselné specifikace typů neuvádíme předpokládajíc, že v jazykovědném periodiku by nikoho neoslovily): *nohatá, kafemlejnek, všudybylka, fricek, maďarka.*

Předposledním slovníkem v naší přehlídce je *Slovníček vojenského slangu až argotu* Miroslava Obešla (1998) uvádějící přes 160 výrazů. Za projev metodologické vyzrálosti považujeme strukturovanost heslového odstavce, resp. řádku užití tabulky. Vlastní slangismus (označen laicky „slang fonetický“) je vyložen postupně uvedením „oficiální zkratky“ (pokud je možno ji uvést; týká se to ve vojenském slangu častých zkratkových slov), „oficiálního názvu“ (pro termín či stylově nepříznačový popis srozumitelný i nevojákům), „mého popisu“ (v jehož rámci autor někdy uvádí pojem téměř encyklopedicky do širších souvislostí) a „příkladu užití“ (exemplifikace). Heslo pak vypadá např. takto: *véděčko // VD // velitel družstva // velitel nejnižší organizační struktury na vojně. // Četař Mráček je naše véděčko* (vysázeno ovšem nikoliv s dvojitými lomítky, ale v buňkách tabulky).

Za vrchol slangové lexikografie na internetu však považujeme *Vojensko-český slovník, vzor 86* Jana Řeháčka (1997), obsahující téměř tisíc (!) slangismů (pro srovnání: zmíněný Hubáčkův slovník (2003) uvádí vojenských slangismů něco přes dvě stě). Metodologicky velmi pokročilé jsou zejména následující momenty. Autor popisuje okolnosti vzniku slovníku (včetně doby), připomíná tehdejší poměry v základní vojenské službě (dvouletá), vymezuje si metajazyk („Proto bych rád předeslal, že bez dalšího vysvětlování používám ve slovníku tyto pojmy...“), necenzuruje vulgarismy (jen na ně útlocitnější uživatele dopředu upozorňuje) a u každého hesla uvádí šifru excerptora, přes niž se díky jejich soupisu dostaneme ke jménu, e-mailovému kontaktu a hlavně k informaci o tom, kdy a kde byl příslušný slangismus zachycen (spolupracovníků je přitom uvedeno 54 (!), nepočítaje ty anonymní). I zde si na

závěr několik hesel uveďme: *bonusák (obe) – voják, který nasluhuje (poté co všichni ostatní vojáci jeho nástupního termínu už jsou doma); čert (min) – zateplovací vložka do ‚konga‘; vepř (min) – vojenský policista.*

Zachycení a popis slovní zásoby (a to nejen slangové) je úkol, který nemůže být v úplnosti splněn nikdy. Jazykovědci, kteří se do něj pustí, by proto neměli přehlédnout, že pomocnou ruku jim nabízejí nejen kolegové, studenti či grantové agentury, ale také „anonymní lingvisté“.

* Text vznikl v rámci výzkumného záměru Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor (MSM-0021620825).

Literatura

BENEŠ, P. (2004a): *Reklamština* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.benes.cz/spisky/index.htm>>.

BENEŠ, P. (2004b): *Webština* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.benes.cz/spisky/index.htm>>.

FŮSEK, M.: *Skateník* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://mujweb.cz/www/hamba/index2.htm>>.

Hasičský slang [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW: <<http://mujweb.cz/www/hasic>>.

Horolezecký slovníček – drsná hantýrka [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.horydoly.cz/vypsati.php?id=514>>.

HUBÁČEK, J. (2003): *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita.

Jazzový slang [online]. [10. 2. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.arachne.cz/dir/www.jazzport.cz>>.

KUČERA, T. (2006): *Železničářský slang* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<http://www.mujweb.cz/www/lokomotivni_depo/index2.html>.

Morfeo [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW: <<http://morfeo.centrum.cz>>.

OBEŠLO, M. (1998): *Slovníček vojenského slangu až argotu* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný

z WWW: <http://www.id2.cz/slovnicek_vojenskeho_slangu.htm>.

OUŘEDNÍK, P. (1992): *Šmírbuch jazyka českého*. Praha, Ivo Železný.

Písařská hantýrka [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.horydoly.cz/vypsati.php?id=2199>>.

PLAMÍNEK, F.: *Tramvajácká hantýrka* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://plaminek.borec.cz/hantyrka.htm>>.

ŘEHÁČEK, J. (1997): *Vojensko-český slovník, vzor 86* [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW: <<http://www.hradec.org/vcs.html>>.

Slengovej slovník [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<<http://www.ped.muni.cz/wsedu/mu/drogy/BM/slang.htm>>.

Slovník bajkera [online]. [10. 4. 2006] Dostupný z WWW:

<http://woodooweb.wz.cz/bike_slovník.htm>.

Sprostá slova, nadávky a slang [online]. [10. 4. 2006.] Dostupný z WWW:

<www.volny.cz/ksulli>.

Malý tramvajový slovník [online]. [10. 4. 2006.] Dostupný z WWW:

<<http://tram.webzdarma.cz/texty/slovník.htm>>.

Internet jako médium komunikace hudebních subkultur

Karina Matějů

Subkultura je sociální skupina, která se vyděluje uvnitř dominantní kultury na základě specifických norem, hodnot a postojů, např. k práci, ke vzdělání, k etnickým menšinám, k hudbě, k módě, k drogám atp., a na základě osobitého životního stylu. V rámci tzv. kultury mladých (*youth culture*) představují v České republice poměrně početné a z hlediska sociologického i lingvistického výrazné subkultury hip-hop, hardcore a techno.¹

Hip-hop se rozvinul v polovině 70. let z afroamerické kultury jako reakce na nevyhovující životní prostředí v ghettech a na předměstích velkých měst. Zahrnuje hudbu (*rap, DJing, beat box*), tanec (*break-dance*) a výtvarné umění (*taggování a graffiti*).²

Techno (*tekno, freetechno*) vzniklo na začátku 90. let ve Velké Británii spojením subkultury novodobých nomádů (*travellers*) a *raverů* (příznivců rytmické taneční hudby). Technaři vystupují proti masové a komerční hudební produkci a pořádají nelegální či pololegální koncerty a festivaly. Základními „buňkami“ této subkultury jsou tzv. *soundsystémy*³, odtud *systemové techno*.

Hardcore, jakožto tzv. třetí vlnu punkového hnutí, vyvíjejícího se již od 60. let, není snadné vymezit. Koncem 90. let se *punk* rozpadl na různá anarchistická a ekologická hnutí (*anarchopunk, straight edge, anarchofeminismus* atp.). Jako hardcore se však nadále označuje samotný hudební styl zahrnující různé „tvrdé“ kytarové hudební žánry.

Vnitrokomunitní sdělování⁴ zmíněných sociálních skupin probíhá – kromě běžné interpersonální komunikace – prostřednictvím subkulturních periodik (časopisy, *ziny, freeziny*), letáků a dalších propagačních materiálů (např. *flyery* či *plachty*), textů písní atd.⁵ V posledních pěti letech se stal prvořadým médiem jejich komunikace internet. Důvodem jsou zřejmé výhody, jež členům subkultur poskytuje: možnost anonymity (vhodné zvl. v případě

---

¹ Ponechávám stranou další politická a ideologická hnutí (jako neonacismus atp.), jež také tvoří součást kultury mladých.

² Viz Bazin, s. 9

³ Soundsystém („zvukový systém“) je 1. skupina tvořená DJem, příp. VJem a jeho spolupracovníky; 2. její technické zázemí (gramofony, reproduktory, převozní technika atd.). V souladu se subkulturním územím používám grafickou podobu DJ, VJ.

⁴ „Komunita stává se komunitou reálnou až realizací vnitrokomunitního sdělování mezi svými členy...“ (Zima, s. 186)

⁵ Otázku internetu jako média sdělování transkomunitního, tj. zaměřeného na kontakt a vymezení dané komunity ve vztahu k jiným, ponechávám stranou.

textů s kontrakulturními rysy⁶), možnost vytvoření a změny identity (např. *kindrsák* čili *floutek*, tj. mladý člen technosubkultury stojící na jejím okraji, může vystupovat jako její právoplatný člen – *kšiltovkář*, *rychtář*, *systémák* neboli *teknař*), nízké finanční náklady, snadná dostupnost textů pro adresáta, relativní nezávislost na čase a místě atd.

Kde a jak hip-hopeři, punkeři a teknaři na internetu komunikují?

Nejsledovanější webové stránky provozují subkulturní servery (např. www.hip-hop.cz, www.freetekno.cz, www.czechcore.cz, www.metancity.com) a subkulturní periodika (např. elektronická verze hip-hopového časopisu Bbarak - www.bbarak.cz – či anarchistického A-kontra - www.a-kontra.net). Členové subkultur také chatují (např. chatovací místnost *Hip-hop* na www.seznam.cz či www.centrum.cz) a zakládají různá diskusní fóra (např. fórum s názvem *Kruté hlášky* na www.rave.cz).

Na webových stránkách, které vlastní jednotlivé kapely (<http://ravelin7.czechcore.cz>; <http://thema11.czechcore.cz>), soundsystémy (<http://nsk.freetekno.cz>; www.strahov.org), hip-hopové crews⁷ (<http://www.rss-ka.com>; <http://www.alyaschcacrew.com/>) či jednotliví členové a příznivci subkultur (<http://blog.lide.cz/gc.joel>; www.blog.lide.cz/spadak/ghzjin/), se objevují žánry pro internet charakteristické: *reporty* (kombinace recenze, reportáže a zprávy), *fotoreporty* (fotografie z kulturních akcí doplněné stručným komentářem) a *guestlisty* (část webových stránek určená pro vzkazy návštěvníků stránek). Všechny tyto nové žánry napomáhají udržovat sociální integritu zmíněných komunit.

Internetové komunikáty publikované na uvedených webových stránkách představují vynikající zdroj poznatků o sociolektech subkultur.

Nápadná je tendence k jazykové hře na straně jedné a vědomé i nevědomé nerespektování jazykové normy na straně druhé. Např. *hiphopeři* rádi zaměňují grafém *v* za *w* (*máš něký lowe*; *jen tak du*, *zewluj*) či *k* za *g* (*jag*, *tag* místo *jak*, *tak*). Pod vlivem angličtiny píšou *gráphka* [gra:fka], *meer fšem* [mi:r fšem] a *zdruvim* [zdravim].⁸

⁶ Pro kontrakulturu je „typický nesouhlas s normami, hodnotami a idejemi oficiální kultury“. (Velký sociologický slovník, s. 526)

⁷ Crew je hip-hopová umělecká skupina tvořená dýdžejem, rapery a/nebo autory graffiti a/nebo tanečníky break dance.

⁸ Některé užívané prostředky se ovšem nevztahují jen na mluvu hudebních subkultur, ale jsou charakteristické pro internetovou mluvu obecně, srov. Čmejrková 1997, Hašová 2003.

Jazyk subkultur se od jazyka dominantní kultury liší především v rovině lexikální. Většinou se jedná o lexikum související se zájmovou činností a/nebo profesí (slangismy a profesionalismy⁹), rys argotičnosti mohou mít některé výrazy z oblasti drog.

Specifickou slovní zásobu objevující se v subkulturních internetových textech lze rozčlenit na různé sémantické okruhy: označení členů komunity a jejich „nepřátel“ (tj. „my“ a „oni“), označení módních doplňků, pojmenování související s uměleckou produkcí atp.¹⁰

Pro ilustraci uvádím rozmanité výrazivo z oblasti konzumace drog, jehož užívání úzce souvisí se sociální normou platnou v dané subkultuře. Zatímco členové punku jsou v současné době roztrženi do různých hnutí, jejich postoje k drogám nejsou jednotné a v dané oblasti tedy žádné specifické lexikum nevzniká, v textech vytvořených hipopery a technaři se naopak objevuje množství synonymních výrazů nejen pro jednotlivé typy a druhy drog, ale i pro jejich konzumování a stavy drogami vyvolané.¹¹

V hip-hopové komunitě je drogou číslo jedna marihuana čili *ganja*, *hulčo*, *hulení*, *makak*, *matroš*, *pohul*, *puko*, *zeli*¹², a to buď ve formě hašišu (*haš*, *hovno*, *plastik*, *plazmič*, *šit*) či tzv. skunka (*luxus*, *skaňour*, *skéro*), kterou je nejdříve třeba zabalit (*ubalit*, *smotnout*, *umotat*) do tzv. *dlouhého papírku*, aby mohla být ve formě *jointu* (*bluntu*, *brka*, *prdu*, *řepeta*, *splifu*, *špázla*, *špeka* atd.) kouřena (*hulena*, *pálena*). Proti „tvrdým“ drogám (*chemii*, *chemce*) hip-hopeři na chatu i v diskusních fórech tvrdě vystupují a označují jejich konzumenty negativně jako *smažky*, *kedry* či *špíny*.

Ve freeteknu je naproti tomu konzumace „tvrdých“ drog tolerována. Technaři užívají kvůli prohloubení zážitku z *akcičky* „taneční drogy“ (*már*, *smaho*), a to extázi (*boule*, *kulatá*, *micina*), tripy (*čtverec*, *dekl*, *papír*, *pejpr*), stimulancia (*fofr*, *rychloprach*) atd. Následně mají buď halucinace (*haldy*, *halušky*, *haluze*), nebo jsou aspoň řádně podroušeni (*kantáre*, *na kaši*, *na máry*, *vysmažený* či *zkalený na plech*).

Na některých webových stránkách se objevují dokonce „slovníčky“ (či hesláře) jednotlivých sociolektů:

Djský slovníček na: <http://www.ustaf.cz/5mcz/babyskillz/slovník/slovník.htm>,
technařský slovníček na www.freetekno.cz. Subkulturní slovní zásoba se též stává tématem diskusních fór (např. *Jak se u vás říká marihuaně?* na www.grower.cz).

⁹ Srov. Tichá 2003.

¹⁰ Této problematice se hodlám v jiném článku věnovat detailněji.

¹¹ Hranice mezi jednotlivými hudebními subkulturami a širší pojetou „kulturou mladých“ není ostrá, proto nelze přesně určit původ a rozšíření lexika.

¹² Všechny příklady uvádím pro přehlednost s diakritikou.

Co nové médium ve vnitrokomunitní komunikaci změnilo?

Kromě uvedených výhod poskytuje internet svým uživatelům cosi dříve nemožného: alespoň částečně utajenou komunikaci mezi větším počtem účastníků, např. v rámci určité sociální skupiny. Tato možnost je pro členy subkultur zvláště užitečná, chtějí-li se z nějakého důvodu od dominantní kultury výrazněji distancovat nebo mají-li obsahy sdělované v jejich komunikaci ráz kontrakulturnosti. Jako příklad může posloužit server www.freetekno.cz umožňující přístup jen zaregistrovaným uživatelům, přičemž registrace je zde poměrně složitá a je podmíněná doporučením již dříve registrovaných *teknařů*.

Dále internet funguje jako katalyzátor vývoje a rozšiřování slovní zásoby. V neposlední řadě umožňuje efektivněji realizovat „vnitrokomunitní sdělování“ i mezi jednotlivými státy či kontinenty (a to i v případech, kdy to dříve nebylo vůbec možné). Změnil se tedy celkový charakter subkulturní komunikace, a v důsledku toho i fungování subkultur. V celosvětovém měřítku dochází k jejich propojování, takže se postupně začíná smazávat zpoždění ve vývoji českého hip-hopu, hardcoru a techna: v porovnání s 90. lety rychleji reagují na posuny v normách, hodnotách a postojích svých inspiračních vzorů i na změny v módním stylu.

Literatura:

- Bazin, Hugues. La culture hip-hop. Desclée de Brower: Paris 1997.
- Čmejrková, Světlá. Čeština v síti. Naše řeč, r. 80, 1997, s. 225–247.
- Hašová, Lucie. Jak a o čem se diskutuje v internetovém čtenářském klubu (BTW např. přechodníků je IMHO škoda). Naše řeč, r. 86, 2003, s. 57–70.
- Hebdige, Dick. Subculture: The Meaning of Style. Routledge: London 1991.
- Hubáček, Jaroslav. Malý slovník českých slangů. Profil: Ostrava 1988.
- Hubáček, Jaroslav. O českých slanzích. Profil: Ostrava 1979.
- Kavalová, Eva; Svobodová, Diana. O jazyce autorů graffiti. Naše řeč, r. 82, 1999, s.245–254.
- kol.: Velký sociologický slovník. UK, Karolinum: Praha 1996.
- Tichá, Zdeňka. Profesionalizmy a slangizmy. In: Varia X., zborník materiálů z X. kolokvia mladých jazykovedcov. Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV: Bratislava 2003.
- Zima, Petr. Komunita a komunikace. In Komunita a komunikace. SOFIS a UK IZV: Praha 1999.

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2005

Přednášková činnost

V Praze a mimopražských pobočkách uspořádalo Jazykovědné sdružení ČR v roce 2005 téměř padesát přednášek, seminářů a diskusí (srov. přehled přednáškové činnosti v roce 2005). Mezi nejaktuálnější témata patřily proměny češtiny po vstupu České republiky do Evropské unie; s tím jsou spojeny problémy translatické (nové přístupy k překládání a tlumočení vyvolávané potřebami evropských institucí), ale pochopitelně i značné změny ve slovní zásobě, její „demokratizace“, přejímání slov a tvoření slov prostřednictvím frekventovaných internacionálních komponentů, výskyt neologismů, vytváření speciálních slangů apod. V novém mezinárodním kontextu se stupňují i kontakty češtiny s jinými jazyky; zde byly využity k přednáškám pobyty zahraničních hostů (např. slavistů z Polska, Ukrajiny aj.). Dále se přednášky týkaly současné profilace funkčních stylů – zejména např. jazyka a stylu reklamy či médií, nebo stylu náboženského.

Jazykovědné sdružení i nadále vycházelo vstříc zájmu svých členů o nové lingvistické metody. Některé přednášky byly věnovány tvorbě a využívání počítačových korpusů češtiny (psané i mluvené). Hovořilo se i o vlivu nových technologií na vývoj jazyka a komunikace (v těsné souvislosti s myšlením).

Pokračovala spolupráce Jazykovědného sdružení s Pražským lingvistickým kroužkem, zaměřená na rozvíjení odkazu Pražské školy. Velký zájem členů JS vyvolal např. večer věnovaný 60. výročí úmrtí „otce zakladatele“ pražského strukturalismu Viléma Mathesia. Řada přednášek byla orientována na problémy obecně lingvistické (např. o lingvistice jako empirické vědě, nebo o univerzáliích ve fonetice a fonologii). Přednášky však zachycovaly i výzkum historického vývoje češtiny a dalších jazyků; historická perspektiva přitom sahala od indoevropských kořenů až po závažné problémy jazykové politiky v době relativně nedávné (existence „československého jazyka“). Trvalé pozornosti se těší problematika textologická (edice starších českých textů).

Ani v tomto roce nezůstala stranou problematika didaktická. Přednášky z aplikované lingvistiky se týkaly didaktiky češtiny i cizích jazyků; pozornost byla věnována také

problematice jazykové integrace příslušníků národnostních a etnických menšin a výuce češtiny pro žáky a studenty z rodin imigrantů (včetně romských žáků).

K významným událostem v životě JS opět patřily přednáškové večery spojené s oslavou životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů. Bylo vzpomenuáno i nedožitého 90. výročí narození dr. Josefa Filipce, CSc., velké osobnosti české lexikologie a lexikografie.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Jazykovědné sdružení dále podporovalo vědecký růst mladých lingvistů – zejména jako spoluorganizátor jejich 6. mezinárodního setkání konaného 16.–18. května 2005 v Olomouci (tentokrát pod názvem Funkce – funkčnost – funkcionalismus). Součástí tohoto oblíbeného setkání byly také workshopy na téma Co je jazyk? (možnosti přístupu, metody popisu) a Co se starými texty na začátku 21. století? Organizační tým i tentokrát pracoval pod vedením PhDr. Boženy Bednařkové, Dr. Všichni účastníci a příznivci těchto konferencí se těší i na sborníky příspěvků, které vycházejí péčí olomouckých pořadatelů.

Aktivity zaměřené na výuku češtiny na základních a středních školách

Ve spolupráci s MŠMT ČR se Jazykovědné sdružení trvale snaží přispět ke zvyšování úrovně výuky češtiny na základních a středních školách. Členové JS nadále posuzovali učebnice českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR, resp. o prodloužení její platnosti. Recenzenti zvyšovali svou připravenost pro tuto činnost mj. sledováním procesu vzniku Rámcových vzdělávacích programů a jejich uvádění do praxe (někteří se na tomto procesu i podílejí, např. jako konzultanti).

Pod vedením doc. dr. Svatavy Machové, CSc. pokračovala i v roce 2005 práce pěti odborných subkomisí (fonetické, morfologické a slovtvorné, syntaktické, stylistické a rétorické a komise jazykové kultury), směřující ke sjednocení terminologie užívané v učebnicích českého jazyka (pro všechny stupně škol) a v praktické výuce. Cílem bylo sjednotit a minimalizovat počet termínů, zabránit jejich přemíře a dublování. Po hesláři školní jazykovědné terminologie pro 1. stupeň základní školy, který vznikl v roce 2004, byl v roce 2005 dokončen heslář jazykovědné terminologie pro 2. stupeň základní školy a rovněž heslář pro školy střední. Hesláře budou zveřejněny na webových stránkách MŠMT ČR. Jazykovědné sdružení ve spolupráci s MŠMT uspořádá v r. 2006 semináře o potřebě sjednocení terminologie pro vydavatele a recenzenty učebnic českého jazyka; učitelé češtiny budou o tomto projektu a jeho výsledcích informováni článkem v časopise Český jazyk a literatura.

Ve spolupráci s MŠMT uspořádalo JS (v listopadu 2005) také seminář o jazykové argumentaci, přesvědčování a manipulaci, zamýšlený jako pomoc pedagogům základních a středních škol při koncipování mediální výchovy. Členky JS na něm přednesly pět příspěvků, které vyvolaly velký ohlas a živou diskusi. Také v pořádání seminářů zaměřených na možnosti a metody interpretace textu, nebo např. na aktuální problematiku rodu v jazyce, bude Jazykovědné sdružení pokračovat.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj Jazykovědné aktuality; jeho redakce usilovala o to, aby kromě článků obsahoval aktuální informace o nových knihách, kroniku života v JS i v české lingvistice.

Základní informace o JS ČR jsou umístěny i na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz>; HV JS se snaží je pravidelně aktualizovat.

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2005

Praha

1. Večer věnovaný nedožitým 90. narozeninám Josefa Filipce (17. února 2005)
2. Libuše Dušková: Syntaktická konstantnost mezi jazyky (3. března 2005)
3. Radomír Choděra: Didaktika cizích jazyků jako aplikovaná lingvistika? (17. března 2005)
4. Nikolaj Savický: Existenciální věty v historické perspektivě (Osudy indoevropského *es-) (31. března 2005)
5. František Daneš: Úvahy o Mathesiově postoji k vědě, jazyku a gramatice (14. dubna 2005)
6. Naděžda Kvítková: Náboženský styl, jeho žánry a komunikáty (21. dubna 2005)
7. Ivana Čeňková: Čeština v Bruselu aneb zkušenosti z tlumočení pro evropské instituce (5. května 2005)
8. Jiří Kraus: Patříčnost jako slohová hodnota (19. května 2005)
9. Ivo Vasiljev: Multilingvní mozek (2. června 2005)
10. Eva Hajičová: K některým otázkám závislostní gramatiky (6. října 2005)
11. Willy van Langendoeck (Katholieke Universiteit Leuven): Towards a unified pragmatic-semantic-syntactic theory of proper names (19. října 2005)
12. Radoslava Kvapilová Brabcová: Jazyk děl Josefa Škvoreckého (20. října 2005)
13. Tomáš Duběda: K univerzáliím ve fonetice a fonologii (10. listopadu 2005)

Brno

1. Aleš Brandner: Projevy analytismu v ruštině (26. ledna 2005)
2. Ondřej Šefčík: Korelace palatálnosti v češtině (23. února 2005)
3. Jaroslav Hubáček: Slovní zásoba češtiny po roce 1989 (30. března 2005)
4. Zbyněk Holub: Zvláštnosti nejjižnějšího úseku českých nářečí (27. dubna 2005)
5. Michal Křístek: Koncepce stylistiky v Jungmannově Slovesnosti (25. května 2005)
6. Markéta Ziková: Alternace e-0 v současné češtině – její fonologická interpretace (19. října 2005)
7. Zuzana Silagiová: Slovník středověké latiny v českých zemích – prameny, zpracování, využití (9. listopadu 2005)
8. Milan Hrdlička: Překlad a tlumočení včera a dnes (7. prosince 2005)

České Budějovice

1. Jan Kořenský: Vliv technicky zprostředkované komunikace na vývoj jazyka (19. května 2005)
2. Jarmila Alexová: Osvojování řeči dítětem (Kapitola z psycholingvistiky) (12. října 2005)
3. Rudolf Šrámek: K dnešní češtině – viděno z východu (8. listopadu 2005)
4. Jindřiška Pilátová: Основная характеристика газетнопублицистического стиля – приёмы экспрессии (28. listopadu 2005)
5. Jaroslav Hubáček: K demokratizaci současné češtiny (12. prosince 2005)

Hradec Králové

1. Marie Hádková: Potřebuje čeština evropské referenční popisy? (2. listopadu 2005)
2. Marie Kopřivová: Mluvené korpusy v rámci Českého národního korpusu (30. listopadu 2005)

Olomouc

1. Milada Hirschová: Kreatura zvaná implikatura (23. února 2005)
2. Vladimír Šaur: Prvotní podoba Konstantinovy hlaholice (20. dubna 2005)
3. Natalia Malinevská: Rukopisné sborníky jako jev ukrajinské kultury a literárního jazyka 17. a poč. 18. století (11. května 2005)
4. Jaroslav Lipowski (Uniwersytet Wrocław): Existoval československý jazyk? (1. června 2005)

Opava

1. Vladimír Šaur: Jazyková situace v Evropské unii (24. listopadu 2005)
2. Barbora Hedbávná: České samohlásky v souvislé řeči: percepce a akustické vlastnosti (15. prosince 2005)

Ostrava

1. Svatopluk Pastyřík: Hypokoristika v současnosti a minulosti (2. března 2005)
2. Jiří Damborský: K teorii kalku (16. března 2005)
3. Rudolf Šrámek: Hydronymie Moravy (5. dubna 2005)
4. Martin Štindl: Velkomeziříčská kronika F. I. Konteka z roku 1727 – vnější a vnitřní geneze rukopisu (12. dubna 2005)
5. Jan Miodek (Uniwersytet Wrocław): Jazyková kultura v Polsku (13. dubna 2005)
6. Mieczysław Balowski (Uniwersytet Opolski - PWSZ Racibórz): Kulturní kontextualizace jazykového projevu (11. května 2005)
7. Radek Čech: Několik poznámek k (nejen jazykovému) systému aneb Lingvistika jako empirická věda (27. října 2005)
8. Patrik Mitter: Několik poznámek ke komponentům internacionálního charakteru v současné češtině (9. listopadu 2005)
9. Hana Srpová: Reklamní hra s jazykem (14. prosince 2005)

Nové publikace

Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause

Vydavatelky tohoto sborníku k počtě „kulatého“ výročí významného českého jazykovědce – S. Čmejrková a I. Svobodová – pokřtily tento soubor prací vtipným názvem *Oratio et ratio* (tedy „Řeč [jazykový projev] a rozum“), dobře vystihujícím hlavní jubilantovo vědecké zaměření. Knihu vydal r. 2005 Ústav pro jazyk český AV ČR (v němž jubilant pracoval od r. 1964 až do odchodu do důchodu a jehož byl v l. 1994–2002 ředitelem) a čítá 347 stran. Jak už tomu u takovýchto sborníků bývá, příspěvky od jubilantových kolegů, přátel a žáků jsou pestré povahy: od drobnějších glos až k obsáhlejšími statím, většinou nějak navazujícím na jubilantovy práce či zájmy nebo je nějak připomínající.

Několikastránková Předmluva, napsaná první z vydavatelek, je vlastně zasvěceným a vtipným průvodcem po Krausově životním díle, jehož valná část (z let 1964–2005) je následně registrována v bibliografickém soupisu, zabírajícím 25 stran (!) a svědčícím o šíři Krausových odborných zájmů (je to především ovšem rétorika, dále jazyková kultura a kvantitativní lingvistika, ale i těsnopis a některé další kulturní jevy); bibliografii sestavily J. Papcunová a A. Nejedlá.

Tematická různorodost došlých 34 příspěvků vedla sestavovatelky sborníku k tomu, že je uspořádaly v abecedním pořádku. Já se pokusím probrat je podle velmi hrubě a široce vymezených tematických skupin. Začnu těmi několika statěmi, které se týkají rétoriky, dialogu a médií, tedy oblastí blízkých oslavencovým zájmům. Patří k nim hned první, v němž J. Bartošek podává poučený výklad o úloze a způsobu moderování rozhlasových a televizních pořadů. (Autor se zmiňuje o tom, že výrazy *moderovat*, ... pocházejí od lat. slovesa *moderari* s významem „mírnit“. Avšak jak jsem upozornil v Naší řeči v navázání na drobnost J. Krause z r. 1982, jde tu zřejmě o souvislost s druhým významem tohoto lat. slovesa, totiž „řídít, vést“. V češtině je to ovšem výpůjčka z angličtiny a je zaznamenáno až v ASCS v r. 1995.) – Ucelený výklad představuje i příspěvek mladé badatelky P. Kubáčkové. Vzala si za úkol analyzovat dialogické rysy (dialogičnost) v replikách respondentů v narativně biografických interview (jde o 7 rozhovorů nahraných autorkou). V první, rozsáhlejší části si všímá zapojování či „vtahování“ tazatelky do respondentova vyprávění, v druhé pak dialogičnosti dost odlišného druhu, totiž reprodukce přímé řeči. Její výklady jsou promyšlené, dobře uspořádané a jasně formulované. Dodám jen pár upozornění. Především by bylo dobré

soustavně přihlížet k výrazovým prostředkům, zejména po stránce gramatické. Tak např. u typu b) „když ten jazyk *nepoužíváš*, tak to *zapomeneš*“ by se hodilo upozornit, že jde o tzv. konstrukce se všeobecným podmětem, které však v dialogickém kontextu zajímavě svou všeobecnost ztrácejí a nabývají funkce odlišné, „vtažení osoby tazatelky“. Podobně v bodě fa) se nabízí uvést, že jde o užívání odkazovacích zájmen. Výklad o inkluzivním plurálu je podrobný a promyšlený a bylo by zajímavé srovnat jej s detailní analýzou Mathesiovou v jeho stati o řečnické výstavbě textu. Je nepochybné, že předpokládané (očekávané) společné znalosti a zkušenosti partnerů v dialogu (autorka je označuje nepříliš výstižným termínem *interpretační schémata*, převzatým od sociologů) hrají v komunikaci úlohu přímo základní, je však třeba říci, že při jejich zkoumání musí analytik stanovit jisté meze hrozící nekontrolovatelnosti a bezbřehosti. – Svým tématem, materiálem i jeho zpracováním zaujme nedlouhý příspěvek O. Müllerové. Jde o analýzu a interpretaci hodinové videonahrávky řeči podomního obchodníka (dnes: přímého prodejce) s vysavači při předvádění přístroje v jedné rodině. Müllerová jeho projev a počínání charakterizuje jako diskurz s převládající přesvědčovací funkcí a výstižně analyzuje a popisuje jeho strategii, především jeho argumentaci, pracující s argumenty jednak věcnými, jednak psychologickými. Autorka nešetří živými materiálovými ukázkami (které zaujmou, ba i pobaví) a svůj výklad uzavírá výstižnou interpretací toho, jak prodejcovo počínání (nejen slovní) působí na posluchače. Píše: „Potenciální zákazníci, z nichž někteří jsou schopni prodejcovy strategie odhalit a jsou si vědomi toho, že jde v podstatě o hru a manipulaci, na jejíž prostředky sami v průběhu diskurzu upozorňují, se z velké části i přes svůj vnitřní odpor stávají zákazníky skutečnými. V tom (a v řadě dalších věcí) se tento diskurz podobá reklamě.“ – U nás dobře známá ruská slavistka a bohemistka G. Neščimenko věnovala svůj příspěvek otázce „systémového statusu počítačových dialogů“ a svůj výzkum založila na materiálu češtiny a ruštiny. Vychází při tom z konceptu *regulované versus neregulované řečové chování*. Lze jistě souhlasit s tím, že princip regulování, projevující se prováděním korekcí, existuje, i že tu fungují jednak regulátory vnější, jednak vnitřní (samoregulace) a že tato samoregulace je zabudována v jazykovém povědomí samotného mluvčího. Jak ale potom, ptám se, vysvětlit pojem *neregulovaného* chování, které je podle autorky typické pro každodenní nenucené spontánní dorozumívání, při němž „korekce promluvy buď chybí vůbec nebo je nepatrná“? Je tomu skutečně tak? Vždyť sama autorka říká, že mezi podsystémem regulovaného a podsystémem neregulovaného řečového chování neexistuje ostrá hranice, dochází k průniku a interferenci obou a vzniká přechodné pásmo. Není také jasné, jak Neščimenko vlastně chápe vztah jazykového systému a řeči, jak to ukazuje její následující formulace: „v systému etnického

jazyka se dají vyčlenit dva podsystémy, a to regulovaného a neregulovaného řečového chování (komunikativní binární model etnického jazyka)“. Vlastní materiálový rozbor, rozčleněný do pěti kapitol, potvrdil, podle autorky, sice jistou podobnost textové struktury internetových dialogů a každodenního nenuceného dorozumívání, že však „samotný způsob řečového chování se podstatně liší“ a že tento druh dialogu představuje „nový, specifický, teprve utvářející se druh zprostředkovaného dorozumívání“.

Několik příspěvků si všímá záležitostí v podstatě textovělingvistických. Ve své stručné, ale užitečné „Poznámce“ J. Hrbáček kriticky hodnotí nejednotné užívání termínů *text*, *jazykový projev*, *promluva*, *promluvový komplex* (dodal bych ještě *diskurz*). – Příspěvek Z. Hladké se věnuje důležité, zajímavé, avšak badatelsky málo sledované žánrové oblasti soukromé korespondence. Zaměřila se na korespondenci současné mládeže a využívajíc materiálů shromážděného v archivu korespondence vytvářeném v Ústavu českého jazyka na FF Masarykovy univerzity analyzovala kompoziční stereotypy a specifické, v lecčems zajímavé a aktuálně charakteristické dopisové formule. Konstatovala dominanci funkce kontaktní nad sdělovací a zjišťovala, do jaké míry tento druh korespondence respektuje 7 klasických částí dopisů vůbec. Ukazuje se, že analyzované dopisy v podstatě zachovávají tradiční kompozici, avšak složky s funkcí sdělovací (např. lokalizace a vlastní obsahová část) se v nich jeví jako méně závažné. – Funkcí zájmen ve výstavbě textu tří aktuálních právních dokumentů dvou různých typů se zabývala E. Hošnová. Na základě podrobné analýzy (s použitím zjištěných frekvenčních charakteristik) osvětlila užití zájmen různých druhů a potvrdila jejich důležitou strukturní roli, vyplývající z funkčních požadavků tohoto typu právních dokumentů. – Méně běžné, a řekněme sofistikovanější, leč o to atraktivnější téma zvolil P. Mareš. Na velmi zajímavých a pestrých ukázkách (především ze současné české beletrie) sledoval, jak různí autoři nebo mluvčí užívají simulace cizího jazyka, jakých prostředků při ní užívají a v jaké funkci. Simulací rozumí taková slovní vyjádření, která se tváří jako formulace v jistém jazyce, avšak nejsou to smysluplná sdělení a ani jimi nechtějí být. Je to vlastně jistá hra, sloužící autorově komunikační strategii. Podrobněji se pak věnuje jedné z nich, méně časté, kdy autor usiluje o to, aby čtenář simulační povahu dané formulace neodhalil. – Jedním z relevantních jevů spojených s interpretací textu je inference, tedy proces vysuzování informace v textu výslovně nesdělené, jen implikované. Soustavný výklad tohoto jevu prezentovala M. Hirschová, a to v teoreticko-metodologickém rámci tzv. konverzačních implikatur, popř. implicitur. Čtenář najde v tomto příspěvku cenné systematické poučení o stavu současného bádání v tomto oboru.

K textovělingvistickým příspěvkům se hlásí i tři stati z oblasti náboženského diskurzu (o který je dnes u nás odborný zájem, přesto že je dnešní česká společnost převahou nereligiózní orientace – přitažlivost nového, dříve zakazovaného?). Rétorice a řečové kultuře kázání či promluv známého katolického, ekumenicky orientovaného kněze, kazatele a spisovatele T. Halíka věnoval svou zasvěcenou analýzu B. Hoffmann. Z hlediska žánrového představují podle něho Halíkova kázání mnohobarevnou mozaiku. Po stránce ideové shledává u něho rysy „pozdně moderního hermeneutického myšlení“, které je „ovšem také pevně zakotveno v klasické hermeneutické tradici výkladu smyslu bible a dalších církevních textů...“. K této tradici patří samozřejmě i bohaté užívání metaforických a symbolických obrazů (v tom patrně nelze vidět modernost nebo postmodernost), právě tak jako vyprávění příběhů a intertextualita (citáty apod.), obracení se otázkami na posluchače a vůbec „zatahování“ posluchačstva do diskurzu. Ostatně už Mathesius ve svém pozoruhodném rozboru náboženských kázání (1947, 380–414) konstatoval, že „základní skutečnost řečnické perspektivy je protiklad autora a adresáta“, a uvedl různé výrazové prostředky této perspektivy (různé typy inkluzivního plurálu, otázky řečnické i jiné, dovolávání se zkušenosti), konstatoval dialogičnost těchto monologů a rovněž to, že „autor ... výkladu podpírá velmi často své teze a vůbec postup své argumentace citáty z cizích autorit nebo ilustrujícími příběhy“. Tím ovšem nechci zpochybňovat, že Halík užívá těchto prostředků a postupů osobitým způsobem (např. při volbě citátů současných myslitelů, volbou metafor aj.), ale v postatě jsou to prostředky hodně staré a žánrově typické, standardní. Jako novum z hlediska katolického diskurzu (a tedy „moderní či postmoderní“, chcete-li) se mi ovšem jeví práce s ambivalencí prostředků, dynamické, „diskurzivní“ pojetí pravdy, úvaha o postsekulárnosti postmoderní kultury a vůbec to, co Hoffmann charakterizoval těmito slovy: „Dominantním znakem Halíkova kazatelské a přednáškové rétoriky je absolutní antidogmatická otevřenost vůči světům pluralitního vidění ...“. V závěru své analýzy pak Hoffmann rozvádí Halíkovu netradiční myšlenku o božím smíchu a připojuje k tomu pluralitní variantu Kunderovu: „boží smích má dnes spíše ... absurdně a groteskně ironickou podobu“, neboť ironie „*nás zbavuje jistot*“ (Kundera 1999). Hoffmann označil tuto variantu jako paradoxní, a taková skutečně je, protože pro věřícího (tedy patrně i pro Halíka) je, pokud vím, smyslem náboženství naopak hledání a nalezení jistoty. – N. Kvítková se zabývá texty duchovních promluv z hlediska využívání intertextuality, která, jak říká, patří k jejich nejvýznamnějším rysům. Na příkladech z promluv duchovních různých denominací sleduje rozmanitost zdrojů citátů a aluzí (jejich výběr závisí na osobních znalostech, zkušenosti a kulturní orientaci kazatele) a všimá si jejich funkcí. Hlavně to je „afirmativní navazování“

(tj. prohloubení pohledu na určité dílčí téma), řidčeji jde o využití pro navození polemiky. Zmiňuje se i o jejich různé stylistické úrovni, od vysoké až k nízké (o tom, že se někteří kazatelé uchylují až k vulgarizmům, podala autorka svědectví v některých svých jiných pracích). – Teoreticko-metodologicky dobře fundovaná a uspořádaná je analýza mladého M. Havlíka s nezcela průhledným názvem „Kategorizační práce v kázáních“. Autor vychází z těch sociologických metodologií, které studují to, do jakých sociálních skupin či kategorií se komunikanti zařazují a jak jsou tyto kategorie konstituovány. Pozornost se věnuje mimo jiné tomu, že mluvčí rozlišují „nás“ a „je“, přičemž „nám“ připisují většinou příznaky (predikáty) kladné, kdežto „jim“ záporné, a zdůrazňují shody mezi členy skupiny „my“. (Musím však dodat, že toto černobílé, jednostranně antagonistické vidění společenských vztahů, typické pro mnohé současné angloamerické badatele, není přijímáno obecně a je vyvažováno postulací nepochybných a žádoucích vztahů konstruktivní kooperace.) Je ovšem nepochybné, že kategorizace „my vs. oni“ vždy nacházela významné postavení v náboženském, zejména pak kazatelském diskurzu. Není tomu jinak ani dnes u nás a Havlík tuto skutečnost výstižně zdůvodňuje: „Stav současné české společnosti není pro představitele křesťanských církví uspokojivý: víra v boha není v této společnosti axiomatickou samozřejmostí, počty věřících klesají, křesťanské církve nesoutěží o své příznivce jen mezi sebou, ale musí čelit dalším konkurentům, jakými jsou jiná náboženství, různé druhy mysticismu, astrologie nebo prostě (ateistický) konzum.“ Autor analyzoval 27 kázání příslušníků různých křesťanských denominací a v různých místech Česka (otiskl i několik souvisejších ukázek) a sledoval, jak kazatelé rozdělují společnost na „nás“ a „je“ a komu připisují negativní kategoriální příznaky. Zjistil, že strategií kazatelů není deklasovat „je“, ale přimět své posluchače k tomu, aby se snažili rozšiřovat skupinu „naši“ o dosavadní členy skupiny „oni“ (tedy bojovat o získávání duší, řečeno tradičně). S negativními predikáty pak operují obratně tak, že je nepřipisují výslovně „nevěřícím“, nýbrž obecně „světu“, „současné době“, „současným lidem“ apod., takže pak kritiku těchto širokých kategorií lze anonymně vztáhnout i na některé „naše“. Označení „nevěřící“ užívají jen zřídka a ekumenistické tendence se projevují v tom, že se subkategorizace „křesťanů“ na jednotlivá vyznání neprovádí.

Řada příspěvků je věnována různým jevům současné češtiny (lexikálním a gramatickým, i obecnější problematice spisovného jazyka). Zajímavý aktuální materiál přináší článek I. Svobodové o jazyce a stylu televizních komentářů k vysílaným fotbalovým zápasům. Autorka v něm jednak charakterizuje situaci a způsoby komentování profesionálních komentátorů a neprofesionálních (expertních) spolukomentátorů a upozorňuje též na rozdíly mezi jednotlivými televizemi co do jazykové úrovně, jednak konkrétně

analyzuje a interpretuje typické výrazivo fotbalových komentářů na jednotlivých jazykových rovinách. Všímá si pochopitelně hlavně způsobů užívání výrazů pocházejících z angličtiny a jejich českých ekvivalentů. (Najdou se bohužel, dodávám, i značně těžkopádné ekvivalenty, jako např. *postavení mimo hru na modré čáře*.) Uvádí při tom několik zajímavých jednotlivostí (např. zdánlivě anglický termín *góľman*) a sleduje frekvenční pohyb některých termínů v posledních desíletích. Bohatá aktuální materiálová dokumentace činí z článku zajímavé, živé čtení. – Nepříliš dávná živelní pohroma způsobená vlnou *cunami/tsunami* dala podnět Anně Černé ke krátké úvaze o pravopise a gramatickém rodu tohoto japonského termínu. Usoudila, že existuje několik faktorů vedoucích k preferenci jeho anglické podoby (*ts-*) a že pronikání ženského rodu, vedle očekávaného středního, je působeno analogií k českému hyperonymu *vlna*. – Důkladnou studii o některých sekundárních předložkách přispěl M. Jelínek. Jde mu o takové sekundární předložky, které Mluvnice češtiny (s. 203–213 – autor ji však v Literatuře necituje) řadí mezi stabilizované, a to takové, v nichž význam daného substantiva neustoupil do pozadí; Jelínek je nazývá *výrazy předložkové povahy*, resp. poněkud nezvykle *předložkoidy*. Z nich si pro svou analýzu vybral ty, které vyjadřují podnět nebo zřetel k něčemu, tedy *za účelem, stran čeho, s cílem (+ inf./subst.), v zájmu; ohledně, vzhledem k/na, z hlediska, se zřením, se zřetelem* (u těchto posledních jde o „hledění“ a „zření“), dále pak ještě *ve věci čeho, v záležitosti čeho, v souvislosti s čím, za příčinou čeho, pro účely čeho*, popřípadě též *z důvodu/důvodů*. Autor je rozebírá a posuzuje po několika stránkách: všímá si jejich historického vývoje, toho, zda jde nebo nejde o germanizmy, jejich sémantiky, frekvence a stylistické hodnoty. – Kritický pohled na dosavadní zásady spisovné (ortoepické, kultivované) výslovnosti, formulované v existujících příručkách, a vlastní návrh struktury a obsahu kompendia nového předložila M. Krčmová. S jejím důrazem na to, že je třeba pracovat s vertikálním členěním ortoepické výslovnosti na tři styly, je třeba souhlasit. Východiskem pro poučení o ortoepii je podle ní styl neutrální (vhodný pro většinu veřejných projevů), nad ním se nachází styl vyšší/slavnostní/explicitní (vhodný i pro některé typy uměleckého přednesu) a pod ním implicitní styl běžné mluvy (s projevy různého regionálního zabarvení a s výraznějšími asimilacemi). Po pravdě řečeno, není to myšlenka nová. K. Hausenblas v článku o vysokém, středním a nízkém stylu (Slovo a slovesnost 1973) cituje pasáž z 2. vydání příručky *Výslovnost spisovné češtiny 1* (1967, s. 76), v níž autoři nově rozlišují trojí typ spisovné výslovnosti: výslovnost základní, běžnou a zvláště pečlivou. Podrobnější rozvedení tohoto konceptu se pak najde v Jedličkově stati „Spisovná výslovnost a její stylová diferenciacie“ (Slavica Pragensia 13, 1972). Krčmová cituje bohužel jen 1. vydání akademické ortoepické příručky a o pracích Jedličkových a Hausenblasových se

nezmiňuje. Druhou věcí, na kterou klade autorka důraz, je ortofonie (pravidla o správném tvoření hlásek). Ten, kdo sleduje současná zvuková média, ale i divadlo a film, musí jí dát za pravdu, že hlavním problémem dnešní zvukové kultury češtiny je právě ortofonie. Základní úkoly bohemistiky v oblasti ortoepie v širokém smyslu jsou pak podle ní „úprava zásad na jedné straně a soustředění jen na věci podstatné“. – Mluveného jazyka se v jistém smyslu týká příspěvek J. Šimandla. Náhodně zachytil v rozhlasu dva „individuální úlety“ (jak to sám nazval) neobvyklého kladení příklonek a pokusil se zjistit důvody tohoto vybočení. Jde o tyto dvě výpovědi různých mluvčích: (1) *Z porážky se je možné poučit* a (2) *Stane se-li toto, budeme připraveni jednat dál*, přičemž druhou z nich autor komentuje slovy „Takhle se v češtině příklonky nekladou“. Motivace těchto odchylek se pokusil zjistit hledáním v korpusu SYN2000, tedy v materiálu jazyka písemného, a dospěl k závěru, že zaprvé „na základě frekvence v psaných textech lze slovosled *Z porážky se je možné poučit* prohlásit dokonce za gramatický“ a že zadruhé je možné, že se tento „nekultivovaný“ způsob, „oscilující kolem hranice spisovnosti“, stane v „méně učesaných“ spontánních mluvených projevech masovějším. Soudím, že hodnocení jevů jazyka mluveného, nadto pak jde-li o kladení příklonek (což je primárně záležitost rytmu, který připouští jistou variabilitu a lze ho zjišťovat jen na konkrétních akustických promluvách), na základě údajů získaných z textů psaných je metodicky poněkud problematické. Zdá se mi, že motivaci onoho „úletového“ slovosledu je možné vidět třeba v tom, že v prvním příkladu byl mluvčí prostě sveden převažujícími případy s příklonným *se* po prvním větném členu, v druhém pak povědomím o tom, že spojka *-li* patří (sémanticky) k celému slovesnému tvaru. Šimandl dává dále k úvaze, zda by věta (1), stejně jako věta (3) *Ještě tě pořád bolí nohy?*, neměla patřit do oblasti „stylu ležérního“. Není však dost jasné, v jakém smyslu je tu užito termínu *styl*. Autor má zřejmě na mysli celkový způsob jazykového (a nejen jazykového) chování, základní ráz, charakter či tón řeči a jevy, které se dají subsumovat pod kategorii funkčního stylu hovorového, popřípadě též konverzačního (srov. Hoffmannová v ESC, s. 452) nebo pod Hrbáčkův (1987) koncept „hovorového stylového typu“.

S drobnějším, ale promyšleným příspěvkem přišla M. Šipková. Analyzovala funkce spojovacího výrazu *jak* v různých varietách češtiny (včetně spisovné). Shledala, že se toto *jak* užívá v devíti funkcích (časové, příčinné, podmínkové, přípustkové, zřetelové, obsahové, exceptivní, porovnávací a ve funkci analytického relativu), přičemž však tato klasifikace naráží často na obtíže vyplývající ze sémantické vágnosti tohoto polyfunkčního výrazu. (Toto zjištění je nepochybně správné a jen potvrzuje obecnou vágnost jazykové struktury.) Autorka brala do úvahy i starší stav češtiny (byť nikoli mluvené), materiál Českého

jazykového atlasu a Pražského i Brněnského korpusu mluveného jazyka. (Pokud jde o práci s těmito korpusy, autorka si postěžovala, že dosavadní způsob jejich uložení „neumožňuje badateli rychle identifikovat dílčí funkce výrazu *jak*, natož jejich teritoriální rozsah nebo rozložení a skutečnou životnost“). Pokud jde o mluvnice spisovné češtiny, Šipková pracovala jen se Skladbou Bauerovou – Greplovou, ač by byla mohla získat cenné poučení i ve Skladbě Šmilauerově a v monografii K. Svobody. – F. Štícha vyjádřil nesouhlas s míněním některých lingvistů, že spisovný jazyk si neosvojujeme v přirozené komunikaci, nýbrž až formálním vzděláním ve škole. Na podporu svého přesvědčení provedl spolu s P. Chalupovou malý průzkum stupně aktivní znalosti spisovné češtiny u 95 žáků druhých tříd dvou pražských škol. Anketa ukázala, že „to české dítě, které má svou mateřštinu již relativně úplně osvojenu, má do značné míry osvojenu i dvojí – spisovnou i nespisovnou – podobu její morfologie“ (anketa však obsahovala i některé jevy hláskové a lexikální). Je to zjištění nepochybně zajímavé a autor výstižně uvádí faktory vedoucí k tomuto stavu: „Vždyť přece i spisovnou češtinu dítě kolem sebe slyší z rádia a televize, ne-li tu a tam a více či méně od rodičů a jiného příbuzenstva a později si samo čte literaturu psanou (převážně) tou spisovnou češtinou.“ – Ke změnám, kterými prochází současná čeština, patří i nápadný vzrůst nebo naopak pokles některých výrazů. M. Čechová věnovala pozornost nápadně častému užívání substantiva *záležitost*. Podrobně a důkladně sleduje jednak jeho významový rozsah a obsah, jednak hodnocení tohoto „germanizmu“ (*Gelegenheit*) v jednotlivých starších a novějších příručkách, i doporučení, jak ho správně nahradit. Na základě analýzy vlastního i bohatého korpusového materiálu dospěla k zjištění, že „slovo *záležitost* v poslední době prosáklo do řeči publicistů, do reklamy i do odborného vyjadřování, „prošpikovává“ řeč politiků a administrativy“; jeho běžnost dosvědčuje i řeč mládeže (*crazy záležitost*). Autorka má jistě pravdu, že tento výraz širokého rozsahu významu a chudého obsahu nahrazuje výrazy přesnější, určitější (ovšem *věc* nebo *otázka* mají podobné vlastnosti jako *záležitost*); v tom je však i jistá jeho výhoda a přitažlivost. Jde nepochybně o módu a pokud se nám jeví v daném případě frekvence jako nezdravě nadměrná, můžeme mluvit o nákaze či epidemii a hledat terapii. Fenomén módy představuje zřejmě antropologickou konstantu, od nepaměti inherentní složku lidského chování, včetně jazykového. Všichni jsme po léta zažívali jednotlivé módní vlny a dnes, díky medializaci, se s módními výrazy přímo „roztrhl pytel“; *záležitost* je jen jedním z mnoha. Myslím si však, že existence módních vln je nakonec pozitivním svědectvím o živém vztahu lidí k jazyku.

Dva bohemistické příspěvky mají charakter spíše úvahový a oba připomínají některé Krausovy myšlenky, především z jeho poslední knížky „Rétorika a řečová kultura“.

S. Čmejrková nazvala svůj článek „Nechte jazyk svému osudu“ (což je parafrází často citovaného doporučení amerického lingvisty A. Halla „Leave your language alone“) a hledá v něm odpovědi na otázky „Jaký to má být osud? Lze tento osud určit, předvídat, tušit, uhodnout? Kdo má nechat jazyk svému osudu, lingvisté? Nebo mluvčí?“ Je přesvědčena, že protiklad pouhého deskriptivismu (spojeného s předpokladem, že mluvčí má mít při užívání jazyka naprostou volnost) a preskriptivismu (spojeného s tlakem „smíš“ a „nesmíš“) je absurdní. Souhlasí s Danešovým (1996) přesvědčením „ani jedno, ani druhé“ i s výrokem J. Krause, že oba póly opozice nestojí jenom proti sobě, ale také se jistým způsobem prostupují. Sama pak vidí kompetentnost lingvisty v tom, že „je s to se vyvarovat unáhlených a jednostranných soudů o jazyce, jeho uživatelích a jeho osudu, že je s to jazyk a způsoby jeho užívání studovat a smysl svých lingvistických výroků stále reflektovat“, a připojuje výstižný Krausův výrok, že „preskriptivní povahu mohou mít i samy tolerantní postoje“ (ostatně i pokyn „Nechte svůj jazyk na pokoji“ obsahuje imperativ záporného významu, a má tudíž jednoznačně prohibitivní povahu). Navíc pak užití zájmena *svůj* v názvu příspěvku inspirovalo autorku k vsunutí poučné sémanticko-syntaktické analýzy současné „expanze“ užívání této zájmenné formy. – Tematicky příbuzná stať Danešova nese titul „Jazyková terapie a verbální hygiena“. Označení *jazyková terapie* se objevilo r. 1934 v podtitulu knížky prof. M. Weingarta „Český jazyk v přítomnosti“. Daneš velmi pozitivně hodnotí Weingartův explicitně sociolingvistický přístup (tehdy neběžný) k jazykové kultuře, přinášející některá i dnes aktuální zjištění (např. významné působení médií a reklamy a ústup relevance „dobrého autora“ beletristického), zároveň však s politováním zjišťuje jeho jisté znehodnocení staromilskými a mentorskými postoji tohoto zpočátku významného člena Pražského lingvistického kroužku. (Daneš se zmiňuje také o tom, že Weingart byl první, kdo u nás rozpracovával lingvistickou sémiologii. Bohužel stejně jako on přehlédl, že o několik let před ním vyšla v 13. roč. ČMF obsáhlá stať B. Trnky „Sémiologie a její význam pro jazykozpyt“; nicméně Weingartovo zaměření na „optická znamení“ jako na „naprosto nutný doplněk řeči mluvené ... a nutnou součást práce jazykozpytcovy“ je právě dnes aktuální.) Do sféry lékařské se hlásí i název knihy britské sociolingvistky D. Cameronové *Verbal Hygiene* (6. vyd. 2003). Autorka tím rozumí skutečnost, že lidé často projevují zájem o jazyk a uvažují o něm kritickým, tedy hodnotícím způsobem a v tom smyslu o něm i hovoří. S těmito laickými soudy by se měl lingvista vyrovnávat. Zásadu „Leave your language alone“ odmítá jakožto „apokalyptickou“ stejně jako absolutní protiklad mezi lingvistikou deskriptivní a preskriptivní a dovozuje, že „antipreskriptivní diskurz pronáší o jazyce hodnotové soudy stejně jako diskurz preskriptivní“ a že „my všichni jsme v skrytu duše preskriptivisty – nebo,

jak já říkám, verbálními hygieniky.“ V závěru knihy pak formuluje toto poslání: „...musíme uznávat tento upřímný zájem lidí o jazyk, rozumět touhám a obavám, které jsou za tímto zájmem, a snažit se s nimi spolupracovat, nikoli jít proti nim.“ Následně pak Daneš poukazuje na příbuzné názory jiných lingvistů, zejména českých: S. Čmejková svým článkem o lidové lingvistice a jejím významu (SaS 1992) vlastně předešla práci Cameronové (1995). A nejnověji J. Kraus dospěl k obdobným závěrům, když napsal (2004, s. 130): „Důležitým úkolem současné jazykové kultury je překlenout rozpory a míjení lingvistické teorie s ‚míněním veřejnosti o jazykových jevech‘ a s aktuálními potřebami moderní komunikace“. Rovněž koncept J. V. Neustupného „jazykový management a korekce“ sem patří (a Cameronová jej cituje). Navíc pak Daneš vsunul do svého výkladu diskusi o pojmu preskripce/kodifikace, v níž upozornil mimo jiné i na to, že explicitně preskriptivní pokyny (WARNING) se najdou i v tak proklamativně antipreskriptivní gramatice, jakou je korpusová „Collins Cobuild English Grammar“ z birminghamské školy Sinclairovy. – Volně lze do této skupiny přiřadit i závažnou a záslužnou úvahu s rozбором A. Macurové „Co čteme – a jací jsme“. Zamýšlí se nad tím, co, kdy a jak dnešní lidé, především mladí, čtou (resp. nečtou) a jak, do jaké míry čtenému rozumějí. Upozorňuje též na „vizualizaci umělecké literatury“ a hlavně pak se soustředila na změny, úpravy, adaptace (většinou zkracování) uměleckých textů směřující k tomu, aby byly potenciálním nenáročným čtenářům knih srozumitelné. Konkrétně pak Macurová porovnála plný a „adaptovaný“ překlad detektivky D. Francise „Hurikán“ („Second Wind“) a podrobně zjišťovala postupy užití při adaptaci (eliminování i doplňování, syntaktické i jiné zjednodušování, podomácňování, posuny v stylistickém rejstříku atd.). V závěru si autorka klade otázku „K čemu to všechno?“ a dochází k závěru, že tento stav není pro české čtenářstvo a pro kulturu lichotivý. Ukazuje se však, dodávám, že situace je v měřítku světovém ještě závažnější a z mého pohledu smutnější. Nedávno se mi dostal do rukou soubor takovýchto adaptací děl klasiků anglické literatury vydaný renomovaným nakladatelstvím Cambridge University Press pro účely vysokoškolské výuky, doplněný vždy souborem cvičných otázek a úkolů, které se týkají lexika, syntaxe a stylu. Tristní zpráva pro strukturalistického literárního vědce!

Tři příspěvky byly věnovány starému českému jazyku. V prvním z nich M. Vajdlová předložila ucelený výklad formy a funkce rétorické figury *distributio* v textech středověkých kazatelů. Je zpracován soustavně, promyšleně a prezentován jasně a koncizně; je jen škoda, že si autorka nepovšimla, že vlastně jde o týž jev, který je traktován v teorii tematických posloupností jakožto „postupné rozvíjení rozštěpeného/několikanásobného rématu“. – Drobnější, ale hutný materiálový příspěvek Aleny M. Černé zpracoval, slovtvorně

klasifikoval a historicky zhodnotil početný soubor pojmenování pro učence v díle mistra Vavřince (z Březové) „Kniehy snového vykládanie“. – Zajímavá fakta z historie názvů pro diakritická znaménka, pro známá „nabodenička“, přinesl příspěvek J. Pleskalové. – Pozornost byla věnována i vývoji české jazykovědy. Především je to vítaný příspěvek zasloužilé představitelky kvantitativní lingvistiky M. Těšitelové, načrtávající rozvoj tohoto oboru u nás a jeho nesnadnou situaci v prvním období po 2. světové válce. Potěšující je autorčino sdělení, že má připraven rukopis souhrnné monografie *O historii české kvantitativní lingvistiky*. – Druhý příspěvek, od brněnské dialektoložky S. Kloferové, sleduje zase počátky dialektologie na Moravě a přináší řadu nových poznatků.

Krausova zájmu o záležitosti kultury využila pro svůj blahopřejný příspěvek jeho doktorandka M. Pravdová; navazujíc na svou kulturologickou doktorskou disertaci zamýšlí se nad postavením fenoménu *McDonald's* v současné společnosti. Na počátku si klade dvě otázky: Může McDonald's ohrozit tradiční národní kultury? a Není spojení „mcdonaldovská kultura“ *contradictio in adiecto*? Ukazuje se, že McD. nejen ovlivňuje jídelní kulturu, ale že postupně vytváří i obecnější vlastní „McKulturu“, která postupně zasahuje do nejrozmanitějších oblastí lidského života včetně zábavního průmyslu a masových médií. Autorka nepokládá (na rozdíl kupř. od V. Bělohradského) vizi „uniformní mcdonaldovské budoucnosti“ za příliš povzbudivou a přiklání se ke kritickým názorům humanisticky orientovaných myslitelů, jako jsou U. Eco, G. Lipovetsky nebo H. Arendtová. Nedá mi, abych tu neocitoval výstižnou charakteristiku od poslední z nich: „Masová společnost ... kulturu nechce, chce zábavu, a zboží zábavním průmyslem nabízené tato společnost opravdu spotřebovává jako všechno konzumní zboží“. Pravdová pak na závěr tuto myšlenku konkrétněji rozvádí: „Postmoderní společnost se odvrací od tradiční kultury a dává přednost náladám vyvěrajícím spíše z momentálních pocitů, značně proměnlivých, povrchních a nestálých, a kulturním statkům, které lze jednorázově, s okamžitým požitkem a bez přemýšlení „konzumovat“ podobně jako *junk-food*.“

Pozornosti se dostalo i jubilantovu zájmu o hudbu, hlavně o operu. S vynalézavým a živě, vtipně esejisticky zpracovaným tématem se přihlásila J. Hoffmannová. S důkladností sobě vlastní vybrala, erudovaně analyzovala i zajímavě okomentovala dialogy o lásce a smrti (z nichž leckteré jsou literárně cenné), získané excerpcí z libret zhruba 30 oper našich i cizích! Zmiňuje se též o různorodé jazykové a stylistické kvalitě operních dialogů a dává k úvaze, zda by nebylo vhodné libreta, která nás dnes „svou starožitnou dikcí a klopotnou výrazovou nemotorností odstrašují“, převádět do současné češtiny. – J. Králík analyzoval, porovnal s originálním zněním a z hlediska jazykové formy utřídil doložené české překlady operních

titulů. (Je jich značný počet, i když je to jen zlomek z celkového počtu více než 40 000 oper světové tvorby – uvádí autor.) Jako názvy vystupují jednak vlastní jména (jednoslovná, též v předložkových pádech, dvojslovná i víceslovná), jednak jména obecná (opět v různých kombinacích). Autorovo rozřídění není však bez problémů, hlavně v kategorii názvů apelativních: *Afričanka*, *Trójané* ad. jsou jednoznačně propria, právě tak jako případy s determinací: *Tři Pintové*, *Domnělý Stanislav*, *Robert d'ábel*. Přitom však názvy *Italka v Alžíru*, *Turek v Itálii* mezi propria zařazena jsou, kdežto *Postilion z Lonjumeau* a *Bitva u Legnana* by patřily naopak mezi apelativa, mezi něž je správně zařazen analogický *Kalif z Bagdadu*. A víceslovné názvy jako *Šaty dělají člověka* by bylo třeba vyčlenit jako samostatný typ větný. Autora inspiroval k volbě tématu tradiční pochybený název *Růžový kavalír* – jde totiž o *Kavalíra s růží* (*Der Rosenkavalier*): nosil růži v klopě, a dokonce nikoli růžovou. Autor se sice nakonec přimlouvá za zachování tohoto vžitého omylu, lze však zaujmout i stanovisko, že poznané omyly by se měly napravovat, takže bych byl i pro nahrazení *Bídníků Ubožáky* a třeba také *Vojny a míru Válkou a mírem* (ostatně ani Dostojevského *Běsi* nejsou běsi v českém smyslu).

Zbývající dva drobné příspěvky jsou laděny jako osobní gratulace jubilantovi a zmiňují se o některých jeho osobních charakteristikách. L. Uhlířová vychází z jeho lásky ke knihám a z toho, že jsou v jeho knihovně opatřeny „moudrým exlibris“ na *přideštití*. Tomuto zajímavému slovu věnuje pak analytickou pozornost jak po stránce slovtvorné, tak hlavně tomu, co zajímavého i cenného tato složka vázané knihy může obsahovat a v historii české knihy obsahovala. – Příspěvek O. Šoltyse vyjadřuje velmi pochvalné uznání vynikající kvality Krausovy latiny, jak je ji možné slyšet v Karolinu v jeho přednesu latinské sponze při slavnostním odevzdávání diplomů. Autor své eulogium doplnil úvahou o úloze latiny, jak to naznačuje učenecký titul příspěvku: „De lingua latina a sociální prestiži v komunikativní události sponze“.

Závěrem chci říci, že posuzovaný sborník byl dobrým počinem a svým obsahem i nespornou celkovou hodnotou nepochybně udělal jubilantovi upřímnou radost.

František Daneš

Irena Vaňková, Iva Nebeská, Lucie Saicová Římalová, Jasňa Šlédrová: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky.

Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, Praha 2005, 343 s.

Po komunikačně-pragmatickém obratu, který se ve světové lingvistice uskutečnil na počátku 70. let minulého století, došlo k odklonu od systémové (strukturní) lingvistiky ke komunikativní funkci jazyka. Po tomto obratu, který nedávno s užitečným časovým odstupem zhodnotil M. Komárek (1999), převládá dnes v české jazykovědě její komunikativní orientace. Od 90. let se nově metodologicky uplatňuje vedle korpusové lingvistiky i lingvistika kognitivní.

První českou knihu z kognitivní lingvistiky u nás představuje právě recenzovaná publikace čtyř autorek z Ústavu českého jazyka a teorie komunikace (dříve katedra českého /a slovenského/ jazyka) Filozofické fakulty UK v Praze, z nichž hlavní podíl má I. Vaňková. Kniha vychází ze studií autorek, které byly publikovány v letech 1998-2003 v českých i zahraničních odborných časopisech i sbornících a které jsou již dnes mnohdy obtížně dostupné. Tyto studie byly drobně nebo výrazněji přepracovány a doplněny tak, že vytvářejí pozoruhodně jednotný celek. Je to zvláště patrné na 3. kapitole, kterou jako jedinou napsaly všechny autorky a v níž je přesvědčivě podána hierarchie jazykového vyjadřování pěti lidských smyslů vzhledem k jejich kognitivní důležitosti. Je zřejmé, že autorky představují sehraný kolektiv, který může prosazovat myšlenky kognitivní lingvistiky úspěšněji než jednotlivci.

Je třeba ocenit hlubokou fundovanou znalost zahraniční (především polské a americké) kognitivní lingvistiky. Z české jazykovědy se autorky odvolávají na některé práce, které se obecně zabývaly vztahem jazyka, myšlení a kultury, a to již od doby národního obrození, nebo které analyzovaly materiál české slovní zásoby z diachronního hlediska. Překvapivě však necitují předchůdce kognitivní lingvistiky, kteří analyzovali současné české věty z hlediska – zjednodušeně řečeno – lexikální sémantiky v gramatice. Tyto předchůdce uvádím ve svém souhrnném článku (Štěpán 1986, s. 146–7). Sám jsem se v první polovině 80. let zabýval v několika člancích na stránkách Slova a slovesnosti analýzou konkrétního současného materiálu z hlediska odrazu (obrazu) světa v kognitivním obsahu (konceptuálních schématech) Čechů, popř. jiných národů.

Druhou vynikající vlastností recenzované knihy je důvěrné obeznámení se s rozsáhlou českou slovní zásobou. Bohatý materiál čerpaly autorky ze slovníků výkladových,

z Jungmannova Slovníku česko-německého, ze speciálních slovníků etymologických, synonymických a frazeologických, z Českého národního korpusu, z materiálu vzešlého z anket a dotazníků, ze současné publicistiky a textů uměleckých. Vycházely ovšem i z vlastního jazykového povědomí, z intuice rodilých mluvčích. V této recenzi nelze pro nedostatek místa postihnout jemnou a vyčerpávající analýzu a interpretaci tohoto materiálu. V nich spočívá právě hlavní přínos a novost přístupu k jazyku u autorek. Recenze nemůže nahradit vlastní četbu a studium knihy, měla by ovšem k tomu povzbudit.

Knihy má celkem pět kapitol. O interdisciplinarity kognitivní vědy a o dalších nejobecnějších souvislostech se pojednává v 1. kapitole. Ve 2. kapitole jsou pak rámcově vyložena východiska současné kognitivní lingvistiky. Po těchto dvou obecnějších kapitolách následují další tři, které jsou konkrétnější. Jak autorky uvádějí v úvodu knihy, soustřeďují se v nich prozatím na slovní zásobu, jsou si však vědomy i potřeby uplatňování kognitivních východisek v oblasti gramatiky (dodejme, že zajímavé je i hláskosloví, např. napodobování zvuků zvířat člověkem pomocí zvukových prostředků – interjekcí různých jazyků). Autorky se věnují vybraným fragmentům obrazu světa českých mluvčích, a to ve 3. kapitole jazykovému obrazu pěti smyslů v češtině, ve 4. kapitole různým aspektům českého jazykového obrazu barevnosti a barev a v 5. kapitole několika dalším různorodým tématům.

V **1. kapitole** (s. 17–36) jde především o kognitivní vědu, jazyk jako součást poznávání a poznání a o vývojové souvislosti při kognitivním přístupu k jazyku. Filozofickým východiskem je evropská fenomenologie, práce Husserlovy, Heideggerovy, Arendtové a Patočkovy. Zmínku by si zasloužil i E. Hološtein (1980). Jestliže ve strukturalismu se jazyk chápe jako autonomní systém, tvořený rovinami, které jsou hierarchicky provázány, a významy (denotativní složka významu) jsou viděny především jako součásti autonomní jazykové struktury, kognitivní lingvistika se zabývá jazykem těsně svázaným s konceptuálním systémem, který se chápe jako **interpretace** přirozeného světa, a takovými složkami významu, které strukturalisté většinou považují za vědecky obtížně uchopitelné (neformalizovatelné) a vlastně okrajové, tj. konotacemi, tím, co je s daným výrazem spjato v konceptuálním systému rodilých mluvčích, tím, co evokuje při jeho užití. Autorky oproti polarizovanému vidění jevů u strukturalistů akcentují plynulost přechodů mezi významy a zařazují tak, aniž to výslovně konstatují, kognitivní lingvistiku do postmoderního rámce vědy.

2. kapitola (s. 37–106) je věnována nejprve univerzálním pojmům, které podle univerzalistů sdílí – bez ohledu na různost jazyků a kultur – celé lidstvo. Soubor takových 17 „sémantických primitivů“ podala A. Wierzbická (1999). Připomíná to 20 základních typů

myšlenkově jazykových obsahů výpovědí v syntaktické sémantice u R. Zimka (1980, s. 139–147), které ovšem autorky neuvádějí. Proti univerzalistům tvrdí relativisté, že jsme ve svém myšlení a vztahu ke světu maximálně ovlivněni (nebo dokonce determinováni) mateřským jazykem. Uvádí se konceptualizace barev u lidí různých kultur, jak ji podali Berlin a Kay (1969; mezi jejich exotickými jazyky chybí jazyky sibiřské). Recenzovaná kniha zaujímá kompromisní stanovisko mezi univerzalisty a relativisty.

V další části této kapitoly se popisují historické souvislosti (tradice herderovsko-humboldtovská a sapirovsko-whorfovská) a definice pojmu jazykový **obraz** světa, který se stal v Polsku centrálním pojmem kognitivní lingvistiky a který přejímá i česká kognitivní lingvistika. U nás se dříve užíval pojem jazykový **odraz** světa (mimojazykové skutečnosti) při popisu současné gramatiky, provázané se slovní zásobou (Štěpán 1986). Jednou z příčin, proč pro význam „jevit se, projevovat se, obrazit se, zrcadlit se“ se užívaly výrazy *odrazit se*, *odraz* bylo to, že při zrakovém vnímání, které se považuje za hlavní zdroj poznání, světlo „vytváří odrazem obraz v zrcadlící ploše“. Druhou příčinou záměny výrazu *obraz* výrazem *odraz* byl vliv překladů z ruštiny.

Antropocentrismus jako perspektiva jazykového obrazu světa je název další subkapitoly. Domnívám se, že by se v tomto názvu měl objevit i pojem **konceptuální schémata**, protože se zde o něm důkladněji pojednává a protože má zásadní důležitost v celé knize. Bylo by to užitečné pro čtenáře, poněvadž takto je odkázán jen na rejstřík. Představová (konceptuální) schémata (Johnson 1987; Lakoff – Johnson 1999) se vztahují k naší tělesnosti a ukotvenosti v prostoru. Jsou zde uvedena schémata nádoba, resp. schéma uvnitř – venku, centrum a periferie, celek a část, cesta a cyklus; později jsou v knize ještě schémata blízko – daleko, vpravo – vlevo, vpředu – vzadu, už dříve nahoře – dole a spojení. Antropocentrismus se demonstruje i na gramatice číslovek (dodejme, že v syntaxi s ním pracoval V. Skalička), na charakteru běžné frazeologie atd.

Poslední část 2. kapitoly má název Kategorizace a význam. Díky kategorizaci, která tvoří půdorys našeho konceptuálního systému, se nám svět jeví jako uspořádaný. Uvádějí se obecné kategorie relevantní z hlediska jazykovědné sémantiky, které podala R. Grzegorzczkova (1996). A zde je to nejdůležitější v kognitivní lingvistice. Kategorizujeme vždy, když k jevu přistupujeme nikoli jako k jednotlivině (naš Rek, Praha, Rudolfinum), nýbrž jako k exempláři určitého druhu, typu: pes, zvíře, šelma, německý ovčák, potvora, bestie; město; budova. To ovšem děláme neustále. Myslíce a mluvíce, kategorizujeme. Opíráme se o kategorizaci již přítomnou v jazykovém systému. Kategorie je budována na základě schématu centrum – periferie, přičemž v samém centru stojí reprezentativní,

ideální exemplář, který má všechny vlastnosti chápané jako typické: jde o **prototyp** – „nejlepší příklad“. Ostatní členy kategorie se nacházejí tu blíže k prototypu, tu od něj dále, některé jsou zcela na okraji – rozmlženém a přecházejícím ke kategoriím dalším. Hranice kategorie tedy v tomto případě nejsou ostré (uvádějí se často příklady tučňáka a pštrosa, kteří sice nelétají, ale přesto je řadíme mezi ptáky). V této souvislosti se potom kniha zabývá reflexí významu a jeho popisu v klasických slovníkových definicích a v kognitivní lingvistice. Zatímco strukturalismus se omezuje na denotaci, která je nesporná a verifikovatelná, kognitivní lingvistika za základní složky významu považuje **konotace**, všechno, co je dáno subjektivní lidskou zkušeností, co je spjato s hodnocením, s generalizací, s tělesně-smyslovým prožíváním přirozeného světa. Při hledání konotací je možno se opřít o etymologii, vedlejší (přenesené) významy, významy derivátů, o frazémy atd. Vedle prototypu se také pracuje s pojmem stereotyp. Důležitou roli hraje metafora a metaforická povaha lidské kognitivity a jazyka (konceptuální metafory vycházejí z již uvedených konceptuálních schémat).

3. kapitola (s. 107–194) je věnována patero smyslům v českém obrazu světa a je svým způsobem centrální v celé knize, protože teoretické postuláty předešlých dvou kapitol aplikuje podrobně při interpretaci českého jazykového materiálu. V první části se řeší řada zajímavých otázek v souvislosti se všemi smysly. V druhé se probírají jednotlivé smysly jako zdrojové oblasti **konceptuálních metafor**. Abychom si lépe dovedli představit, jak se tento materiál zpracovává a k jakým výsledkům se dospívá, zastavme se podrobněji jen u jednoho smyslu – u hmatu. Tuto část zpracovala I. Nebeská. Materiál je tak bohatý, že i zde musíme jen vybírat.

Nejdříve však uveďme jednu poznámku. Podle autorky člověk může ztratit svůj nejjistější smysl při poznání, jímž je zrak, může ztratit i sluch, ale hmat, kterým zjišťujeme, že daná věc skutečně existuje, patrně nikdy neztratíme. Domnívám se, že je zde možné uvést příklad životního příběhu Američanky Heleny Kellerové (1880-1968), která během svého druhého roku života ztratila zrak i sluch, přesto pomocí hmatu (čichu a chuti) se orientovala ve světě tak, že se naučila jazyk, promovala na univerzitě v Harvardu a stala se proslulou spisovatelkou a organizátorkou pomoci zdravotně postiženým (Jarošová 1991).

Autorka uvádí, jak smyslová zkušenost hmatu přerostla do konceptualizace jevů mentálních a především společenských. Ve zdrojové oblasti hmatu vyčleňuje pět výraznějších dílčích domén.

Za prvé je to překlenutí vzdálenosti vycházející z konceptuálního schématu blízko – daleko, kdy cílovou oblastí jsou vztahy mezi lidmi (věcné i citové). Lidé mají spolu něco společného, něco je spojuje: *potkávají se, setkávají se, jsou spolu ve styku, ve spojení,*

v *kontaktu*. Blížkost má zpravidla pozitivní konotace, výjimečně však může být i nepříjemná, nežádoucí; svědčí o tom sloveso *ublížit*. Zajímavé jsou frazémy: *držet si někoho od těla, pustit si ho k tělu*. Člověk, který nemá o kontakt zájem, *si udržuje odstup* atd.

Za druhé jde o orgány hmatu, cílovými oblastmi jsou nejen vztahy mezi lidmi, ale i emoce a vlastnosti člověka. Nejčastěji je orgánem hmatu ruka, kterou *se něčeho dotýkáme, saháme na to, uchopujeme to, bereme to do ruky, držíme to v ruce*. S rukou je spojena bohatá metaforika: *podat mu pomocnou ruku, dát na to ruku* atd. Nohou je motivován zejména dotyk s nějakým podkladem (*šlápnout, šlapat*), to má konotace spíše negativní: *šlape po štěstí, šlapat někomu na paty* aj. Výjimkou je *prošlapávat někomu cestu*. Orgánem hmatu může být i jazyk, srov. *lízat* a jeho deriváty v několika frazémách s konotacemi pozitivními i negativními. Výjimečně sem patří i lokty a zuby, srov. vlastnost člověka, který *má ostré lokty*.

Za třetí autorka podrobně probírá klíčové vlastní dotýkání (viz už výše). Cílovými oblastmi metafor je poznávání, rozumové aktivity, vztahy mezi lidmi a společenské jevy vůbec. Je to především ohledávání terénu, kde ústřední postavení má sloveso *hmatat*, od kterého je v češtině odvozeno pojmenování smyslu *hmat* a slovo *hmota* a jejich deriváty (*hmatatelný, hmotný, hmotař* aj.). Slovesa *sáhnout, dotknout se, hmátnout* vyjadřují krátký dotyk, v obrazných vyjádřeních je u nich implicitně přítomen i význam hledání a nacházení: *vyhmátnout jádro problému*. Ohledání terénu bývá spojeno i s nějakými mezemi a jejich překonáváním: *dosáhl plnoletosti, přesahuje ostatní svými znalostmi* apod. S ohledáváním terénu a mezemi může souviset i významový rys velikosti: hmatem jsou motivována slova *obsah* a *rozsah* a jejich deriváty. Druhou oblastí vlastního dotýkání je dotyk a jeho vlastnosti. Jsou to slovesa *uchopit, vzít a držet*. Zejména vztah *držet – pustit* ukazuje, že vedle dotyku (oddálení) je zde i sémantický rys opozice *blízko – daleko*. Držení zpravidla spojujeme s blízkostí, svědčí o tom např. význam „vlastnit, mít k dispozici“. Ve vyjádření vztahu mezi lidmi se uplatňuje i vůle, srov. *zadržet někoho* ve významu „krátkodobě uvěznit“ a *propustit někoho* atd. Dotýkání s následky může někdy znamenat „zůstat s někým/něčím spojen“, jako např. *lepít* a s ním etymologicky spjatá slovesa *lpět, ulpívat, lnout* atd. Třetí oblastí vlastního dotýkání je povrch a vnitřek. V přeneseném významu vyjadřuje dotýkání na povrchu spojení *dotknout se tématu* („nepronikání dovnitř, k podstatě“), kdežto ve spojení *hluboce se ho dotknout* se vyjadřuje „vážně, do hloubky někoho psychicky zranit“ atd.

Poslední dvě domény ve zdrojové oblasti hmatu, kterými jsou vlastnosti toho, čeho se dotýkáme (*hladký, drsný, hrubý* atd.), a děje způsobené dotykem (*táhnout, tlačit, vrhat, zavázat*), necháváme pro nedostatek místa stranou.

Další subkapitola 3. kapitoly uvádí poznámky o smyslovém vnímání v interdisciplinárních souvislostech, a to smysly a psychoterapie, smysly a učení.

Ve **4. kapitole** (s. 195–246) se popisuje problematika barev. V první subkapitole se nejprve podávají výklady o barvách a barevnosti v českém obrazu světa, pak se pozornost věnuje barevnosti a bezbarvosti. Následují interpretace prototypu nebarevného a prototypu červené barvy. U tohoto prototypu se uvádí, že dnes už málokdo ví, že za starých časů se barvily tkaniny zvláštním druhem červů, červcem nachovým: *červily se*, a pak byly *červené*. Domnívám se i podle situace v jiných jazycích, že dnešní adjektiva označující barvy prošla dlouhou cestu od substantiv, která označovala konkrétní předměty (živočichy aj.), až k adjektivům, která označují vlastnosti, tj. obecné pojmy „nezávislé“ na konkrétních předmětech (Štěpán 1983, s. 23). To už ovšem není jen otázka slovní zásoby, přesahuje to hranici češtiny a patří to do kulturně orientované lingvistiky.

Velmi zajímavá pasáž o zabarvení lidské tváře klade velké nároky na čtenářovo soustředění, protože zvolené téma se sice komplikovaně, ale zřetelně vymezuje a detailně hierarchizuje, často se odkazuje k přílohám, v nichž vztahy mezi významy barev jsou zobrazeny graficky. Je to však dokladem toho, že s některými tématy kognitivní lingvistiky se prostě lehké pero nesrovnává.

V druhé subkapitole při popisu žluté barvy zaujme vztah této barvy ke konceptuálnímu schématu, jemuž odpovídá přírodní cyklus ročních období. V neposlední řadě jsou to i sémantická centra, kolokace a konotace žluté barvy, jako jsou slunce, žlutá v přírodě (podzim, zralost, umírání), žlutá a člověk (nemoc, stáří, „zlé vášně“, smrt), žlutá a věci. Připojena je podrobná příloha se sémantickou strukturou českého lexému žlutý a jeho derivátů s kognitivními modely jednotlivých sémantických okruhů.

Odlehčeně působí poslední subkapitola, věnovaná textu Boženy Němcové Čtyry doby z hlediska jeho barevnosti.

5. kapitola (s. 247–299) je nazvána Různá témata – různé metody. První téma se zabývá obrazem srdce v češtině, které bývá chápáno jako centrum lidskosti. U druhého tématu, jímž jsou rozměrové vztahy v češtině, se užitím testu s uživateli češtiny a analýzou Českého národního korpusu ukazuje, že došlo k proměnám významu adjektiv vyjadřujících rozměry lidského těla (*velký, vysoký, malý, tlustý, tenký, hubený*). Třetím tématem jsou významy slov *silný* a *slabý*, jejichž struktura je zobrazena graficky. Kapitola je uzavřena studií, v níž se sémantika slovesa *pochybovat* jeví jako průsečík několika dvojic mentálních predikátů.

Ke knize je připojen doslov, anglické resumé, ediční poznámka, literatura, jmenný a věcný rejstřík (s. 301-343).

Recenzovaná kniha přináší pozoruhodné a závažné výsledky, k nimž došla pražská kognitivní lingvistika na přelomu 20. a 21. století při interpretaci a analýze české slovní zásoby. Uvedené připomínky nebyly míněny jako kritika, nýbrž jako podněty k další práci. Lze se jen těšit na to, že autorky budou ve svém bádání pokračovat a že nás obohatí i o studie, které se vedle slovní zásoby budou zabývat i českou gramatikou z hlediska metod kognitivní lingvistiky.

Literatura:

- Grzegorzczkova, R.: Filozoficzne aspekty kategoryzacji. In: Grzegorzczkova, R., Pajdzińska, A. eds. *Językowa kategoryzacja świata*. Lublin, 1996, 11–26.
- Holenstein, E.: *Von der Hintergebarkeit der Sprache. Kognitive Unterlagen der Sprache*. Frankfurt am Main, 1980. Rec. J. Štěpán, *JazAkt* 20, 1983, 34–36.
- Jarošová, J.: *Via lucis*. Praha, 1991.
- Johnson, M.: *The body in the mind: the bodily basis of meaning imagination, and reason*. Chicago; London, 1987.
- Komárek, M.: Komunikace versus systém? *SaS* 60, 1999, 187–194.
- Lakoff, G., Johnson, M.: *Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to Western thought*. Nex York, 1999.
- Štěpán, J.: O pojmenování barev a jeho využití v současné češtině. *SaS* 44, 1983, 22–29.
- Štěpán, J.: K základním sémantickým pojmům. *Jazykovedný časopis* 37, 1986, 133–148.
- Wierzbicka, A.: *Język, umysł, kultura*. Warszawa, 1999.
- Zimek, R.: *Sémantická výstavba věty*. Praha, 1980. Rec. S. Ondrejovič, *Jazykovedný časopis* 32, 1981, 195–197; J. Panevová, *SaS* 43, 1982, 37–42.

Josef Štěpán

Kulturní hybridizace

Interdisciplinární časopis, který vydává londýnská Academia Europea, *European review*, přinesl v únorovém čísle letošního ročníku blok zajímavých aktuálních statí s názvem „Focus: Cultural Hybridity“, který zredigoval, opatřil úvodem a doplnil statí Peter Burke, profesor kulturní historie na univerzitě v Cambridgi, autor prací *Kulturelle Austausch* (2000) a *What is Cultural History?* (2004). Burke upozorňuje, že hybridizaci [termín převzatý z biologie] nalézáme v historii téměř všude, byť bývají tyto jevy traktovány v oblasti kultury pod různými termíny, jako *mišení, křížení, kreolizace (a pidžinizace), mezikulturní interakce, setkávání kultur, kulturní translace, (jazykové) kontakty, jazyková inference, výpůjčky, kulturní (i jazyková) konvergence*; patří sem i označení typu *helenizace, romanizace,...* V mnoha případech jde o metafory z různých oborů: z botaniky a zoologie (vedle uvedených je to i *bastardizace*), metalurgie, ekonomie, vaření, jazykovědy, a jde o jevy z mnoha oblastí: vedle jazyka je to hudba, náboženství, potrava a kuchyně, odívání, bydlení, architektura, sport, zábava ad. *Hybridizace* je ovšem termín ne zcela snadno uchopitelný, je víceznačný a jeho užívání v oblasti kulturních jevů vadí jeho biologické konotace.

Nicméně, ve světě zažívajícím takřka převratné globalizační přeměny snad ve všech oblastech života jeví se jako přirozené, ne-li nutné, věnovat hybridizaci promyšlenou teoretickou pozornost; potřebné teoretické úvahy se objevují v mnoha disciplínách, též společenskovedních a humanitních: od antropologie k literatuře, od geografie k dějinám umění, od muzikologie k religionistice a ovšem též v lingvistice. (Burke se zmiňuje i o Bachtinově heteroglosii ad.) Jednotlivá jazyková společenství se stavějí k procesu hybridizace a k jeho výsledkům různým způsobem. Burke uvažuje o třech možných postupech přejímání prvků z jiných kultur: Jednotlivci, skupiny nebo celé kultury vybírají prvky jiných kultur (jako straky) a prostě je stavějí vedle domácích (jde o jejich juxtapozici, která je prý typická pro Japonsko, jak ukazuje i jedna další stat' z daného souboru), nebo je kombinují originálním způsobem a vzniká jakási směsice (mišmaš), anebo dochází k syntezě a ke vzniku nových forem. (Domnívám se, že se tyto tři možnosti v různé míře uplatňují v jednotlivých kulturách/jazycích zároveň.) – Samozřejmě vedle hybridizace uplatňuje se souběžně, v historii i dnes, proces protisměrný, purismus. Přitom ovšem velmi mnoho evropských jazyků má charakter hybridů a jeden švýcarský autor nazval angličtinu nejsmíšenějším a nejzkaženějším jazykem (a dodejme, zdrojem čím dál tím větší pokaženosti jazyků ostatních).

Hybridizace jako nevyhnutelný jev dnešní globalizace, resp. její součást, se zajímavě projevuje ovšem také při stanovování etnické/národní/kulturní/jazykové identity (příslušnosti) jedinců i skupin. Burke uvádí několik zajímavých případů několikanásobné či smíšené kulturní identity konkrétních osob (a to zřejmě nikoli náhodou badatelů o teorii hybridity). (a) Ind, který učil v Anglii a nyní žije v USA, (b) Jamajčan ze smíšených rodičů, který většinu života strávil v Anglii a sám sebe charakterizuje jako „kulturní bastard (mongrel) a absolutní kulturní hybrid“, (c) etnický Číňan narozený v Indonézii, s evropským akademickým vychováním a žijící a pracující nyní v Austrálii, (d) Palestinec, který vyrůstal v Egyptě, učil v USA a sám o sobě řekl, že kdekoli se ocitl, měl pocit, že tam nepatří (out of place). (O identifikaci jazykové se Burke bohužel nezmiňuje.) Nejde sice o případy běžné, nejsou však ojedinělé, a to ani u nás. V televizním rozhovoru (na ČT1) s Eliškou Haškovou-Coolidge, rodilou Češkou, která působila po léta v USA v sekretariátu pěti amerických prezidentů a nyní často pobývá v Čechách, položil moderátor této staré dámě, perfektně hovořící česky, otázku, kde se cítí doma. Odpověď zněla, že v Čechách se cítí jako Češka a v USA jako Američanka (nemá tedy na rozdíl od onoho Palestince pocit vykořeněnosti). (I domov, širší nebo užší, je identifikační kategorií.) Velmi složitý je případ českého (a nejen českého) polyglotního spisovatele Ludvíka Aškenazyho, s jeho hybridním původem, pestrým a pohnutým během života v zemích rozdílných kultur, kde působil v různých funkcích.

Ve skutečnosti je v každém společenství individuálních hybridních situací velmi mnoho, i v oblasti české, v mnoha rodinách, leckdy v několika generacích. O tom, s kterou národností apod. se jedinec identifikuje, rozhoduje jen on, je to kategorie subjektivní, emocionálně angažovaná, i když se toto rozhodování samozřejmě děje na podkladě mnoha různých faktorů povahy objektivní. Lidé během života leckdy své identifikační rozhodnutí mění (sem patří pojem konverze), mohou kolísat, být nerozhodnutí, nebo se cítit i bez příslušnosti; a vedle identifikace proklamované mohou lidé vnitřně pociťovat příslušnost jinou. Je třeba počítat i s identifikací několikanásobnou, a to jak v dimenzi horizontální (např. s českou i americkou), tak vertikální (na různých úrovních, užší a širší, např. saská – německá – germánská – evropská – světoobčanská). Je zajímavé, že v úvahách o jazykové politice Evropské unie (Coulmas, ed., 1991) byla mimo jiné formulována myšlenka, že zásadou této integrační politiky by mělo být propagování několikanásobné identity (kdežto představa výlučně nadnárodní identity se jeví jako utopická).

Burkovy výklady svědčí o tom, že v současném světě je hybridizace/hybridnost (smíšenost, různorodost) na postupu, ztrácí ráz jisté nenormálnosti i své leckdy negativní hodnocení (PS uváděl u hesla *hybridní* dokonce synonymum „zrůdný“). Nicméně tento vývoj

přináší jak problémy na úrovni individuální a „lokální“, tak rizika celosvětová. Za těchto okolností se rovněž fenomén etnické/kulturní/národní/jazykové identity jeví celkově jako vágní, je v pohybu a jeho výzkum může být sice zajímavý, je však nutně spojen s mnoha obtížemi a principiálními nejasnostmi, pokud má dospět k nějakému netriviálnímu zobecnění. Podstatnou věcí je nepochybně anketové zjišťování druhů/typů a síly aktuálních postojů (nepochybně výrazně diferencovaných podle mnoha různých parametrů, individuálních, skupinových a situačních) lidí k těmto momentům, toho, jaký význam a hodnotu jim připisují (najdou se patrně i tací, kteří se nebudou o tuto záležitost zajímat, popř. budou daný dotaz pokládat za nezodpověditelný), jak své postoje zdůvodňují a jaký je vůbec jejich názor na význam etnické atd. příslušnosti (jakou má u nich, resp. u celých skupin, prestiž). Následným krokem je pak ovšem statistické a sociologické vyhodnocení získaných poznatků i celkové situace.

K Burkovu výkladu je ovšem zapotřebí dodat, že globalizace a s ní spojená integrace je pouze jeden, byť podstatný a výrazný faktor života současné společnosti. Vedle něho, a mnohdy proti němu se uplatňují takové jevy jako diverzifikace, disintegrace, fraktalizace, individuace a „lokalizace“. Navíc pak je tu „postmoderní“ zájem o rozdílnosti, jedinečnost a svébytnost, o jevy okrajové nebo zvláštní a sklon k relativizaci pevných hodnot a norem. Toto většinou antagonistické, zčásti však i synergetické působení různých sil vyúsťuje ve značně dynamickou situaci, plnou vnitřního dialektického pnutí.

Z hlediska sociolingvistického bych celkovou situaci charakterizoval souhrnně těmito rysy: v důsledku poměrně snadného pohybu populací a kontaktu mezi jedinci, skupinami, kulturami a ovšem i jazyky dochází k jazykové homogenizaci (jak upozornila Kloskowská už r. 1967) a úbytku jazykové variety (popřípadě k mizení jazyků), k míšení jazyků, respektive jejich jednotlivých variet, a tedy k hybridizaci. Avšak zároveň se objevuje heterogenizace, vnitřní diferenciaci nebo specifikace, posilování jazykově etnického uvědomění i sebevědomí, takže lokální nebo i sociální variety národních jazyků mají tendenci se osamostatňovat a vznikají i nové standardní (spisovné) jazyky. Pokud jde o tzv. postmoderní přístup, je vlastně jen vnitřně nesourodým reflexem obou dvou faktorových skupin.

František Daneš

Studentské workshopy „Žďárek“ 2004 a 2005

Již druhé desetiletí se bohemisté Ústavu českého jazyka a teorie komunikace Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, ale i studenti jiných oborů a škol a odborná veřejnost (včetně hostů ze zahraničí) pravidelně setkávají na výjezdních workshopech, nazývaných podle místa konání těch prvních „Žďárek“. Tyto už tradiční jazykovědné dílny pořádá prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc. (O těchto setkáních informovala Šárka Lešnerová v Jazykovědných aktualitách 2002, roč. 39, č. 3–4, s. 52–54).

Poslední dva workshopy se uskutečnily v listopadu 2004 a prosinci 2005 v sokolovně severočeské Jilemnice a přinesly ke čtyřem desítkám jazykovědných i literárních příspěvků.

Zastřešujícím tématem workshopu konaného 14.–16. 11. 2004 bylo „obrazné vyjadřování v jazyce“. Renáta P a n ě v o v á se věnovala *Kódování metafor v kognitivní vědě*. Logická pravidla se na obrazné vyjadřování pokusili aplikovat Jan B o u c h n e r (*Básnické obrazy z pohledu formální logiky*) a Markéta B e n d o v á (*Každodenní logika: pokus o analýzu metonymie z hlediska receptora*).

Olga S t e h l í k o v á přednesla referát s názvem *Jazykové funkce pravé hemisféry a její podíl na komprehenzi figurativního jazyka*. Pravá hemisféra mozku nemá tak úzce vymezenou doménu působnosti jako levá. Lze ale říct, že jejím úkolem je řídit zpracovávání prozodie, metafor a dalších prvků figurativního jazyka a rovněž diskurzu (sem patří např. konverzace, příběhy, nepřímé mluvní akty). Normální zpracování jazykových úloh však závisí na nepoškozeném stavu *obou* hemisfér – pravá hemisféra pracuje až na základě podkladů, které jí dodává hemisféra levá. Zranění pravé hemisféry často vede k poškození, které výrazně redukuje pacientovu schopnost efektivně komunikovat v přirozených podmínkách, proto je výzkum jazykových funkcí pravé hemisféry podstatným úkolem neurolingvistiky.

Většina referujících si však zvolila jiné než hlavní téma. Radka M a j e r o v á promluvila o anartrii jako neurolingvistickém problému. Anartrie je neschopnost vyslovovat hlásky způsobená nefunkčností artikulačních svalů. Porucha je často zapříčiněna dětskou mozkovou obrnou; bývá také přidružena k spasticitě končetin – z toho důvodu anartrik mnohdy nemůže ani znakovat. Pravděpodobně nemožností produkce řeči a následně nedostatečnou jazykovou stimulací v útlém dětství – a hypoteticky také narušením vnitřní řeči

– dochází u anartriků k zásadním blokadám či úplnému nerozvinutí jazykových schopností. To se v dalším vývoji promítá jako neschopnost využívat ke komunikaci psanou řeč, číst s porozuměním, a někdy dokonce i jako obtíže v oblasti percepce mluvené řeči. Neurolingvistický výzkum osvojování jazyka anartriky by byl maximálně podnětný, a to nejen v aplikovaném užití (např. pro vytváření anartrických pomůcek pro jazykovou terapii i školní vzdělávání), ale také v souvislosti se získáváním nových poznatků o jazyce a vztahu jazyka a myšlení.

Jan T á b o r s k ý se věnoval pojmu argot v české terminologické tradici. Vyjádřil pochybnost, zda je jeho vymezení podle příslušnosti k deklasovaným vrstvám společnosti a podle jeho utajovací funkce nosné. Deklasovanost či nežádoucnost příslušných společenských vrstev označil z hlediska utváření jejich jazykových norem za irelevantní a utajovací funkci příslušné vrstvy jazyka za jazykovědný mýtus (pro označení výrazů, které mají skutečně sloužit utajení, podle autora dostačuje pojem okazionalismus s utajovací funkcí).

O připravované edici výboru z prací Jiřího Hallera promluvili Jan C h r o m ý a František M a r t í n e k. Informovali o obsahu publikace, která by měla být rozdělena na články teoretické a na jazykové rozbory básnických děl, což jsou dvě oblasti, které tvoří základní osu Hallerovy odborné činnosti. Autoři příspěvku dále počítají se sestavením kompletní bibliografie, které je však spojeno s řadou problémů: jediná Hallerova bibliografie v Lexikonu české literatury obsahuje nepřesnosti, mnoho položek v ní zcela chybí a není k dispozici ani Hallerova pozůstalost.

Michaela Č e r n á upozornila na problematiku plagování ve vědě, a to zestručněným překladem studie Evy-Marie Jakobsové *Plagiáty v kontextu elektronických médií*. Nová média mohou vědcům práci značně usnadnit (snadným zpracováním textů, elektronickými knihovnami apod.), avšak nesou s sebou také nebezpečí v podobě – třeba i neuvědomělého – přivlastňování cizích myšlenek, postupů, nebo dokonce celých textů.

Eva L e h e č k o v á pojednala o kategorii teličnosti, pomocí níž lze uchopit obecnou sémantiku sloves a predikátů. Predikáty dělí na telické, směřující k přirozenému konci, po jehož dosažení děj nutně končí (*psát/napsat dopis*), a na atelické, které toto směřování neimplikují (*procházet se v parku*). Stavby a procesy jsou atelické, události telické. Atelické predikáty jsou zpravidla imperfektiva tantum, telické tvoří vidové dvojice a perfektiva tantum. Periferními příklady jsou atelická perfektiva náležející k některým způsobům slovesného děje, např. kapacitiva (*unést pytel mouky*) nebo delimitativa (*pocvičit sestavu se stuhou*).

O způsobu slovesného děje a o zpracování této kategorie v Mluvnici češtiny promluvil Vojtěch J i n d r a. Upozornil, že prestižní česká gramatika (v souladu s tradicí) neaplikuje

klasifikaci způsobů slovesného děje na celý slovesný systém, jen na některé větší, sémanticky specifické skupiny deverbálních sloves. Výsledné pojetí hodnotí jako přinejmenším sporné (např. význam fázovosti bychom u sloves jako *pršet* nebo *spinkat* asi hledali marně), jednotlivé sémantické třídy nejsou jasně obhájeny, chybí vysvětlující komentář a dostatečné množství příkladů. Další problém shledává referent ve zpracování násobenosti, kterou je podle něj třeba rozšířit také na dokonavá slovesa, třebaže tuto kategorii vyjadřují spíše omezeně. I mezi perfektivy lze totiž nalézt celou řadu dvojic typu násobené perfektivum – nenásobené perfektivum, např. *vyházet* – *vyhodit*, *přeskákat* – *přeskočit* apod., které můžeme považovat za analogické s dvojicemi násobené imperfektivum – nenásobené imperfektivum (podobně uvažovali Havránek a Jedlička v České mluvnici). Tradičním problémem je vůbec zařazení násobenosti – Mluvnice češtiny ji řadí k vidu i ke způsobu slovesného děje. Pro příští gramatický popis češtiny tedy bude třeba přijít s novým řešením klasifikace způsobů slovesného děje (základem by mohla být např. koncepce terminativnosti (teličnosti) a/nebo Danešova teorie slovesných významů).

Anja N e d o l u ž k o referovala o konstrukci *nějaký ten* v češtině. Představila její významovou analýzu, provedenou na více než 1 200 příkladů z korpusu SYN2000. Kromě známého významu ‚pár, několik‘ (*Copak nemohl o nějaký ten rok radši uspišit smrt krále Herodesa?*) konstatovala význam přibližnosti (*nějakých těch dvanáct čtrnáct minut*), význam ‚určitý‘ ve smyslu ‚neurčitý‘ (*Je pozoruhodné, že přesto nějaký ten pokrok v oblasti kuchyně ... nastal*), význam ‚něco jako‘ (... *pocit, že jsem se svým feminismem přiblížila nebezpečí nějakého toho výbuchu nebo pumového atentátu*) a různé expresivní odstíny (*Že on na nějakou tu husu koukat nebude*).

Významným hostem a aktivním účastníkem diskusí byl ředitel Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR doc. RNDr. Karel Oliva, Ph.D.

Loňský workshop se konal ve dnech 2.–4. 12. 2005 a tematicky nebyl nijak vymezen. Šárka Z i k á n o v á ve svém příspěvku ověřovala hypotézu, že v humanistické češtině se slovesa častěji vyskytovala na konci věty, a zjišťovala příčiny tohoto jevu. Analýza jazykového materiálu ukázala, že postavení slovesa na konci vět nepřevládá a že syntaktické struktury vyžadující takový slovosled nemají žádné další společné rysy. Postavení slovesa na konci věty je dáno stylisticky, a nelze tedy mluvit o jeho gramatikalizaci.

Radek Š i m í k se věnoval gramatické povaze zájmena *to* coby subjektu verbonominálních predikátů (např. *Je to kuchařka*). Referent v rámci generativního modelu

charakterizoval zájmeno *to* jako syntaktickou kategorii D(eterminátor), která je referenčním výrazem, ale coby kategorie defaultní nenese jmenné rysy ani pád.

Ludmila V e s e l o v s k á přinesla v referátu *Double objects* ucelený přehled generativních analýz anglických konstrukcí se dvěma objekty (*Mary sent each family member a present*). S touto problematikou souvisejí dvě klíčové otázky: zda syntaktická struktura je, či není pouze binární a zda dvouobjektové konstrukce vznikají přímým vložením lexikálních jednotek do výsledných syntaktických pozic (lexikalistický přístup), nebo jsou výsledkem syntaktického posunu (transformační přístup).

Anja N e d o l u ž k o představila v referátu *Kognitivní model diskurzu jako alternativní teorie aktuálního členění* teorii aktuálního členění Olgy Yokoyamy. Tzv. transakční model vychází z teorie množin a komunikaci mezi mluvčím a adresátem pojímá jako průnik jejich znalostí, přičemž sdělením nějaké skutečnosti dochází k vyrovnání „předmětů aktuální pozornosti“ komunikantů. Příspěvek ukázal, jak lze pomocí této teorie modelovat slovosledné variace v ruštině.

Mi-Young P a r k věnovala pozornost obrazu ženy v českých a korejských příslovích. Poukázala na skutečnost, že zatímco česká přísloví odkazují často ke starozákonním biblickým knihám a k výrokům antických a středověkých myslitelů, korejská přísloví mají kořeny v řeči lidí nejnižších společenských vrstev, jimž se stala nástrojem pro vybití vzteku na těžký život. Následkem toho mají přísloví v obou jazycích zcela odlišný stylový status. V obrazu ženy lze přesto sledovat silné paralely: v obou tradicích jsou akcentovány podobné stereotypy (prezentované podle rolí ženy jako manželka, matka, hospodyně, tchyně ad.).

Jan T á b o r s k ý hovořil o problémech lexikografie slangů, jež dokládal na příkladech existujících slangových slovníků. V úvaze o přesnější metodě lexikografického zpracování slangu označil za klíčové exaktní vymezení dosud nepřesně definovaných termínů (slang, profesní mluva, interslang), zohlednění a zachycení různé stratifikace slangů (časové, prostorové, stylové) či systematický sběr materiálu a kritéria jeho výběru. Referent nastínil svou představu ideální, informačně bohaté heslové stati.

Daniela Z í t k o v á porovnávala různé zahraniční přístupy ke zdvořilosti. Naznačila posun od teorií vycházejících z Griceových maxim (Leechův zdvořilostní princip, model pozitivní a negativní tváře Brownové a Levinsona) k analýze zdvořilosti s využitím principu relevance a dynamickému, kontextovému přístupu ke zdvořilosti. V závěru přednášející uvažovala o zdvořilosti a jejích hranicích v reklamě.

Záviš Š u m a n se věnoval éthosu jako rétorické kategorii. Posluchače seznámil s vývojem tohoto pojmu od Aristotela přes Kvintiliána až po neorétorické pojetí éthosu

u francouzské Skupiny μ (např. J. Dubois, P. Minguet, H. Trinon). Éthos coby komunikační strategie uplatňovaná při výstavbě literárního díla je externí kategorií závislou na vnímání, ale je zaměřen i dovnitř, neboť stojí v pozadí jazykové modelace literárního díla. Autor se zamyslel nad rozdíly mezi éthosem v jazyce a éthosem literárního díla a příspěvek vyústil v úvahu nad uplatněním tohoto pojmu při žánrové klasifikaci literárních děl.

Natalia Kljucjová pojednala o gruzínských přípitcích, Václav Lábus se zaměřil na neologii v motoristické publicistice a Tomáš Kubík prezentoval neurolingvistický poster, který připravil spolu s Olgou Stehlíkovou a Radkou Majerovou.

Příspěvky z obou Žďárků budou publikovány ve sbornících *Opera linguae bohemicae studentium* (vydává ediční oddělení Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze); v současné době se oba sborníky připravují k tisku.

Prof. Uličnému se díky těmto výjezdním workshopům daří kolem sebe soustředit mladé jazykovědce, kteří se navzájem informují o své práci, inspirují se a navazují nejen profesní, ale i přátelské vztahy.

Eva Lehečková – Michaela Lišková – Jan Táborský

XV. kolokvium mladých jazykovědců

Ve dnech 7. – 9. prosince 2005 se konalo již XV. kolokvium mladých jazykovědců. Pořadatelé, tentokrát Slovenská jazykovedná spoločnosť při SAV, Katedra slovenského jazyka a literatury Pedagogické fakulty a Fakulta sociálních ved Univerzity M. Bela v Banskej Bystrici, vybrali pro místo setkání nedaleko ležící obec Tajov.

Jubilejní setkání si nenechalo ujít na sto účastníků nejen ze Slovenska a Čech, ale i z Polska, Maďarska či Ukrajiny nebo Srbska. Rokovalo se ve dvou sekcích a témata příspěvků byla různorodá.

V sekci A se pohybovala od otázek obecné lingvistiky, přes nová zkoumání v oblasti především slovenské dialektologie (V. Kováčová – *Doterajší stav a perspektívy ďalšieho výskumu sotáckých dialektov severovýchodného Zemplína*, T. Bánik – *Elipsa v nárečiach breznianskeho rajónu*, K. Žeňuchová – *Dialektologický materiál z prelomu 19. a 20. storočia z hľadiska interdisciplinárnych výskumov*, H. Goláňová – *Dialekt Valašska v běžné komunikaci na internetu*), dále přes slovtvorbu (M. Wickleinová – *Dynamika v slovtvorbe*

súčasnej slovenčiny – univerbizačné a multiverbizačné tendencie, P. Mitter – *K univerbizácii na základe kompozície v súčasnej češtině*, M. Zázrivcová – *Motivácia a arbitrárnosť pri prevzatých slovách z francúzštiny*) a lexikológii – zejména problematiku neologizmov (J. Bakošová – *Miesto neologizácie v dynamike jazyka*, O. Petrova – *Neologizmy v ruskom a slovenskom jazyku*) a prejímek z jiných jazykú ve slovenštině a češtině, popř. chorvatštině (S. J. Tóth – *O výskume germanizmov v slovenčině*, T. Tölgyesi – *K lexikálnim germanizmom v češtině z hlediska kontaktové lingvistiky*, P. Jesenská – *Inovácia a demokratizácia v jazyku s ohľadom na anglicizmy*, J. Foltán – *Lexikálne slovakizmy v chorvátskom spisovnom jazyku*) až po témata historická (D. Vasilišinová – *Sémantická interpretácia laudatív v starofrancúzskych hrdinských spevoch z 12. storočia*, Š. Tůmová – *F. M. Pelcl – Grundsätze der Böhmischen Grammatik*, Ľ. Rendár – *Problematika interpretácie prednesu písomných záznamov kázání 19. storočia*). Velmi zajímavé byly příspěvky zabývající se situací národnostních menšin z oblasti Vojvodiny (A. Snidová – *Interferencia slovenčiny a srbčiny v publicistickom štýle v slovenských časopisoch vo Vojvodine*, Z. Týrová – *Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine*) a části Rumunska (Š. Litecká – *Charakteristika vzájemného porozumění mezi českými, polskými a slovenskými krajany v Rumunsku*, R. Gaidos – *Slovenčina v komunikačných aktivitách slovenských žiakov v Rumunsku v cirkevnom a nešpecifikovanom kontexte*) z jazykového hlediska. Poutavě představil svou práci o jazykové situaci moravských Chorvatů A. Novik (*O jazyku a dnešní jazykové situaci moravských Chorvatů*). Zaznělo i několik referátů týkajících se reklamy či médií z pohledu pragmalinguistiky (R. Čapková – *Využití architextuality v reklamě*, B. Smrčková – *Pragmalinguistický pohled na současné ženské časopisy*, J. Chovanec – *Jazyk varovných nápisů na cigaretových výrobcích v češtině a slovenštině*). Pohled do historie výuky syntaxe nabídla A. Novotná (*Výuka syntaxe češtiny na školách měšťanských v letech 1918 – 1945*), zatímco L. Hudecová představila využití netradičních metod v jazykovém vyučování (*Využitie netradičných metod v jazykovom vyučovaní*). Dále účastníci kolokvia vyslechli referáty s tematikou translátologickou (J. Artimová – *Translatologické problémy biblického textu*, M. Dvorecký – *Vybrané problémy pri preklade odborného textu z oblasti archeológie*, E. Schwarzová – *K dynamickým javom v odbornej terminológii*, M. Banášová – *Možnosti prekladu nemeckých modálnych sloviess do slovenčiny v diele H. Bölla*). Projekt Hydronymia slovaciae představili A. Gerlaková (*Z hydronymie povodia Torysy*), J. Krško (*Hydronymia povodia Hrona vo svetle etník*), A. Závodný (*Hydronymia slovenských prítokov Moravy*) a J. Hladký (*Hydronymia slovaciae – aktuálny projekt slovenské onomastiky*).

V sekci B se sešly především příspěvky literárního charakteru. Poetiku knížek lidového čtení představila M. Kubelaková (*Poetika knižiek ľudového čítania staršej a novšej proveniencie*). I. Fuková se zabývala amplifikačními synonymy v kázání Jakoubka ze Stříbra (*Amplifikační synonyma ve staročeských kázáních*) a H. Sobalíková poutavě seznámila posluchače s českými cisiojány (*České cisiojány aneb Kolikátého dnes máme?*). Široký prostor byl věnován možnostem využití komunikačních technologií a elektronických médií pro další lingvistická zkoumání a zpracovávání již získaného materiálu (L. Janovec – *Lexikografický popis frazému v elektronické databázi*, M. Ološtiak – *Anglické vlastné mená v slovenčine a ich ďalšie elektronické spracovanie*, L. Gianitsová-Ološtiaková – *Možnosti spracovania slovenskej morfológie vo forme elektronického slovníka*, M. Ivanová – *Možnosti valenčného spracovania slovies*, J. Štěpánek – *Pražský závislostní korpus – PDT 2.0*). Velkou pozornost a zájem vzbudil příspěvek M. Pytlíkové nazvaný *Huh? aneb Chatbot a přirozený jazyk*. Formálně uzavřený, i když tematicky rozrůzněný celek tvořily příspěvky polských kolegyň.

Všechny referáty se vyznačovaly vysokou erudovaností a intenzivním zájmem autorů. Většina prací vznikla v rámci postgraduálního studia nebo grantových projektů. XV. kolokvium mladých jazykovědců umožnilo účastníkům vedle vzájemného informování na odborném poli i další prohlubování kontaktů, a přispělo tak k dalšímu rozvoji nejen v oboru, ale i mimo něj.

Šárka Tůmová